

Ученый труд и старинный труд

Заметки

(Ученый труд)

Ученый труд
старинный труд
в. в. в. в. в. в.
и. и. и. и. и. и.

78(47.935) (Числени) 9697

5-64 | Утунуулу, К.

Знамен.

42.

78(47-995)(0924 ոմթիւնս)

Մ-64

Ա.Ղ.Ա.Վ.ՆԻ ՄԵՄՐՈՊԵԱՆ

ՄՅՈՒԳՎԱՆ Է 1961 թ.

Հ Ո Ւ Շ Ե Ր

ԿՈՄԻՏԵԱ

(Հեղինակի նկարներով)

~~Է 6 9 6~~
A $\frac{I}{2979}$



Հայաստան
Երեվան
1947

А. МЕСРОПЯН
ВОСПОМИНАНИЯ
КОМИТАС
(На арм. языке)
Армгиз, Ереван, 1947

ԵՐԿՈՒ ԽՈՍՔ

Դաշնակահարուհի Աղաջնի Մեսրոպյանի հուշերը մեծատաղանդ Կոմիտասի մասին, կարելի է ասել, միակ քիչ թե շատ ընդարձակն է մինչև հիմա եղածները մեջ: Հուշագրության մեջ կարևորագույնը փաստական տվյալներն են առհասարակ: Փաստերի զնահատումներն ու իմաստավորումները հետո են գալիս, երբեմն շատ անակնկալ կապակցութեամբ Այս պատճառով հուշագրի աված փաստերի կարևորն ու անկարևորը հաճախ դժվար է կանխատեսել և զընահատել: Նախ պետք է գրի առնել այդ փաստերը:

Ներկա հուշերը կենդանի պատկերացնում են Կոմիտասին Պոլսում և Փարիզում: Մի քանի փաստեր մեծանշանակ են: Այսպես՝ Կոմիտասի ներկայութեանը Պոլսում, ըստ երևույթին, մեծ շարժում է առաջ բերել այնտեղի հասարակության մեջ՝ գաղթավայր տանելով ժողովրդական երաժշտության թարմ հասանքը: Ծնորճիվ Կոմիտասի հայ երգը և ժողովրդական արվեստի հասկացողութեանը տարածվում է պոլսահայության մեջ: Պակաս ուշագրավ չէ նաև այն հանգամանքը, որ թուրք հասարակութեանը ևս մեծ հետաքրքրութեան է ցույց տալիս դեպի համ ժողովրդական երաժշտութեանը: Այդ հետաքրքրութեանը տարածվում է նաև պոլսաբնակ այլ օտարազգիները մեջ: Խանդավառ Կոմիտասը հմայում է բոլորին և բարձրացնում հայ ժողովրդական երգի նշանակութեանը: Նույնը և Փարիզում, ուր Կոմի-

տասը մեծ վարպետութեամբ ցուցադրում է հայ
երգը:

Հեղինակը կարողացել է տալ Կոմիտասի հմայքը,
նրա բնավորութեան գծերը, հետաքրքիր էպիզոդներ
արտաուսչ դեպքեր և այլն: Միաժամ այս գըր-
վածքում տեսնում ենք Կոմիտասի պրպտումները
հայ երաժշտութեան նյութերի հետքերով: Շեյխի
հետ հանդիպման տեսարանը այդ տեսակետից շատ
ուշագրավ է: Հուշերը գրված են ջերմ, սիրով և խը-
նամքով: Մեծն Կոմիտասի կենսագրութեան մեջ սա
կըռնի իր արժանի տեղը:

Դ. ԴԵՄԻՐՃՅԱՆ

ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՆԴԻՊՈՒՄ

Ժան Գուժոն փողոցին վրա կգտնվի Փարիզի հայոց եկեղեցին: Պատահականությունը երջանակաբեր է. ժամանակավոր մեր ապրելիք հյուրանոցը՝ «Հոթել Ռիվոլի» եկեղեցիին դիմացն է: 1907-ի ապրիլ ամսին, մորս առաջնորդութեամբ Փարիզի հայոց եկեղեցիին հյուրասրահն ենք. մենք երկու քույր և փոքր եղբայրս, արդեն երաժշտություն սորվողներ, առանձին հետաքրքրութեամբ և սրտատրուի կսպասենք անկյունը տեղավորված դաշնամուրին տիրջը, որուն բացառիկ երաժշտական շնորհք ունենալը կվկայի երիտասարդ ուսանող Հայկ-Արամը:

—Անն Կոմիտաս վարդապետը,—յուզյ կուտա Հայկ-Արամը: Հանկարծակի կտեսնեմ սև հագուստներով, կարմրաթուխ մորթով, ցանցառ փոքրիկ մորուսով, համակրելի սև աչքերով երաժիշտ Կոմիտասը, որ փութկոտ քայլերով թեկն տակի կլոր թղթի ծրարները դաշնամուրին վրա ղետեղելի վերջ, բարի ժպտով ընլորիս կծանոթեանա և կսկսի հետաքրքրվիլ առանձնապես մեր երաժշտական ուսանողութեամբ:

Առաջնորդարանին մեջ մեզի և ուրիշ հյուրերու հետ ընթրելի վերջ, առաջնորդ հոր՝ Վրամշապուհ Քիպարյանի հրավերով Կոմիտասը դաշնամուրին դիմացը անցնելով, հազիվ մատները ստեղնաշարին վրա, ահա կսկսի հիանալիորեն երգել. «Կանչե՛, կուհե՛կ, կանչե՛, քանի գարունն է, դարիբներուն սիրտը գունտ-գունտ աբունն է»... Կոմիտասյան բացառիկ, հարազատ կատարումով այդ երգը՝ առաջին օրվընե դրոշմվեցավ մտքիս և հոգույս մեջ...

Վեց երկար օրեր, մինչև Կոմիտասին Ձվիցերիա մեկնիլը առաջնորդարանի նույն դահլիճին մեջ, վայելեցինք իր երգերուն թանկագին շարանները:

Երգիչ—երաժիշտ Կոմիտասը այդ օրերեն գրավեց մեր պա-

տանի սերն ու ուշադրութիւնը, և այդ ժամանակէն, հեռվէն կամ մոտէն, դարձաւ մեր ընտանիքին անդուզական սիրելին:

1907 թվականէն Կոմիտասը արդեն Եվրոպայի կենտրոնական քաղաքներուն մեջ (Փարիզ, Պերլին, Լաիփցիկ, ժընև, Պրյուքսել) հանրածանօթ երաժշտագետ էր դարձել, շնորհիվ հայ ժողովրդական երգերուն նվիրված իր բաղմամբով համերգներուն և դասախոսութիւններուն, որոնց բացառիկ երաժշտական արժեքը օտար մամուլէ էջերով կհասնէին մեզ մինչև Լոնտոն...:

1911-ի հունվարի 11-ին, Լոնտոնի Գուինս Հոլ-ի համերգային դահլիճին մեջ, Արամ Ռաֆֆիի և օր. Զապել Պոյաճյանի կազմակերպած տարեկան մեծ նվագահանգեսը (ի նպատ հայաստանի կարոտելոց) նյութական բացառիկ հաջողութիւններու հասալ՝ շնորհիվ Կոմիտասի հայ ժողովրդական երգերուն, զորս առաջին անգամ կատարեց հեղինակին մերձավոր աշակերտուհին՝ Փարիզէն հրավիրված հայտնի երգչուհի օր. Մարգարիտ Պապայանը...:

1912-ին, Լոնտոնէն մեր վերադարձին, քանի մը օր վերջ բաղդ ունեցա իբրև դաշնակահար—ուսուցչուհի դասավանդելու Բերա-Սաքը-Աղաճ, Լալի փողոց Համազգայց Օրիորդաց Վարժարանը: Ըստ հորս տեղեկութեանց, Փարիզի առաջնորդարանէն մեզ ծանօթ երաժիշտ-երգիչ Կոմիտասը ժամանակավորապես հաստատվել էր Լալի փողոց, Համազգայց Օրիորդաց Վարժարանին դեմահանդիման փանսիոնին մեջ:

Որքան բարեպատե՞հ էր առիթը, երբ տոաջին անգամ հորս հետ այցելեցինք մեր սիրելի Կոմիտասին, որ մեզ հայտնեց Պոլսո մեջ երգչախումբ մը և երաժշտանոց մը կազմակերպելու իր նպատակը: Նա ինձ առաջարկեց մեր դպրոցի աշակերտներէն ձայնական տվյալներով օժտվածները իրեն ծանօթացնել:

Ահա այդ առթիվ կսկսի իմ և խումբ մը չափահաս աշակերտուհիներու և ծանօթներու մոտիկ հարաբերութիւնը Կոմիտասին հետ:

Համազգայց Օրիորդաց Վարժարանի ղեկացը գտնվող այդ հյուրանոցը իրեն կապեց մեր սրտերը: Մեր սիրելի Կոմիտասի միջոցով մենք այդ տան մեջ ծանօթացանք Ռուսաստանէն, Եվրոպայէն Պոլիս այցելող հայ արվեստագետներու և մտավորականներու, որոնց մեջ էին Ավետիք Իսահակյան, Սիւսանթո, Դ. Վարուժան, Փանոս Թերլեմեկյան, Տիրայր վարդապետ, Գրեգիւ-

վարդապետ Հովսեփյան, նկարիչ Եղիշե Թաղևոսյան, Սևուսյան ամուսինները... Ասոնց՝ է շատերը կապրելին այդ պատմական շենքին մեջ, խիստ սիրալիք, Չեթմ մթնոլորտի մեջ, որուն առանցքը կը կազմէր շին ու շինշող մեր սիրելի Կոմիտասը:

Կարճ ժամանակվան մեջ, Կոմիտաս վարդապետը՝ սիրելի երպիւր արվեստագետը դարձավ Համազգայց Օրլորդայց Վարժարանի բարձրագույն դասարանի աշակերտուհիներուն, որոնք ի նշան իրենց խոր հարգանքին, թարմ ծաղիկներով սկսան դարդարել անոր սենյակը:

Հիշատակելի է հետևյալ դեպքը: Դեկտեմբերի խստաշունչ օր մը Կոմիտասին հյուր եկած էին իր էջմիածնա ընկերներեն մանրանկարիչ վարդապետ դասախոս Գարեգին Հովսեփյանը և նկարիչ Եղիշե Թաղևոսյանը, որոնք Պոլսո մեջ ելույթներ ունեցան, խանդավառելով երիտասարդութունը: Համազգայց վարժարանի տնօրեն Աղալնի Չաղբյան, ուսուցչուհի Արշակունի Թիողլիկ և բարձրագույն կարգի աշակերտութունը վաղօրեն պատրաստած էին շքեղ ծաղիկփունջեր՝ ի պատիվ վերոհիշյալ երկու հյուրերուն:

Կոմիտասը Համազգայցի աշակերտության նվիրած ծաղիկփունջերը կառքերուն մեջ տեղավորելէ վերջ, ժպիտը երեսին, նստելով իր սիրելի Գարեգինի¹⁾ և Եղիշի մոտ, սկսավ սրախոսել. «Առ քեզ հարսանեկան կառք մը, սակայն առանց հարսի»...

Պոլսո Ղալաթիո Լուսավորիչ եկեղեցին հռչակավոր է իր լայնանիստ, և կողք կողքի կառուցված երեք փառավոր եկեղեցիներով: Բացի դարավոր պատմական արժեքեն, հիշյալ եկեղեցին պոլսահայության ամենամեծ ուխտատեղին է:

Ամեն հինգշաբթի, զեռ վաղ առավոտյան, Պոլսո հեռավոր արվարձաններեն հոծ բազմութուն մը եկեղեցի կուգա: Ես, իբրև Ղալաթիո Լուսավորիչ եկեղեցո ավագ քահանային աղջիկը, մանկական օրերես մտքիս և հոգվույս մեջ ունիմ անկե կուտակված հիշողութուններ, որոնցմե ամենաթանկագինը պիտի հիշեմ այստեղ:

Ներսես Պատրիարքի կառուցած Պոլսո Ղալաթիո անվանի Կեդրոնական բարձրագույն վարժարանը կգտնվի Լուսավորիչ եկեղեցո շրջաբակին մեջ:

1) Ներկայիս՝ Կիլիկիո Տան Գարեգին Ա. Կաթողիկոս: Ծ. Հ.

1911-ին, Կոմիտասը իր Պոլիս հասած օրերեն սկսելով Կեդրոնա-
ան Վարժարանին հայկական երաժշտության դասախոսը դարձավ:
Այդ վարժարանին մեջ Կոմիտասի հայ երաժշտության դա-
սախոսությունները աշակերտության բացառիկ ոգևորության
աղբյուրը հանդիսացան: Կարճ ժամանակվան մեջ կազմեց 300 հո-
ղինոց երգչախումբ մը, որուն մեջ մտան Կեդրոնականի բազ-
մաթիւ աշակերտներ:

Անմուսնալի են այն հինգըթիները, երբ Կոմիտասը իր
երգչախումբով Ղալաթիո Լուսավորիչ եկեղեցիին արարտադրությանը
կմասնակցեր:

Երգչախումբին փորձերուն հաճախ ներկա եմ եղեր: Կո-
միտասը բացի իր աշակերտներեն, մեծ բժախնդրությամբ կը
պատրաստեր նաև քահանայից և ղպրաց դասու բաժինները: Որ-
քան անմուսնալի պիտի մնա Ղալաթիո դարավոր եկեղեցիւ
1914-ի ավագ հինգըթիի քառաձայն պատարագը, որուն թե հե-
ղինակը, թե օրվան պատարագին էր Կոմիտասը: Այդ պատմական
օրվան Կոմիտասյան քառաձայն պատարագին համար՝ ամբողջ
մեծ պահքի յոթ երկար շաբաթները, թե իր երգչախմբին մնա-
յուն տեղը, (Բերայի Նսայան Վարժարանի սրահը), թե Կեդրո-
նական վարժարանին մեջ, հեղինակը հրավիրեց Պոյսո զանազան
արվարձաններեն դպրատպետներ, զանոնք մարդեղու համար քառա-
ձայն երգեցողության մեջ: Անոնց միաձույլ և վարպետ կատա-
րումը եկավ ապուցուցելու, որ Կոմիտասը մեծատաղանդ ղեկա-
վար ժըն էր միևնույն ատեն:

1912 թվականն սկսյալ՝ Կոմիտասի «Գուսան» երգչախումբը
իր հաճախակի համերգներով հայտնի դարձավ համայն պոլսահա-
յության, որ նույնիսկ հեռավոր արվարձաններն՝ կիլիկիոյ վա-
յելնու հայ ժողովրդական երգերու համն ու հուրը:

Կոմիտասի բացառիկ աշխատասիրությունը, միացած երաժշ-
տական խոր գիտության և ձևներեցողության, ինչպես նաև ար-
վեստի մեծ բժախնդրությունը, «Գուսան» երգչախումբին տվին
հռչակավոր զարեկայի մը կատարելությունը:

Կոմիտասի երգչախումբին փորձերուն զլիսավոր և մնայուն
վայրը կհամարվեր Բերայի Նսայան Վարժարանին սրահը: Նշա-
նակյալ ժամեն 10—15 բոպի առաջ եկած էր արդեն Գուսանա-
պեսը: Կոմիտասը, որ սրահին անկյունը դաշնամուրին առջև նըս-

տած, իր շուրջը հավաքված երգչախումբին երկսեռ անդամներուն հետ մտերմորեն կխոսեր, մերթ ընդ մերթ կատակելով...

Ղեկավար Կոմիտասը, ուղիղ և ձիգ կանգնած, ձեռքի սպիտակ քամեռթոնը բարձրացնելով արագորեն կրածներ ձայները և իր «մոգական գավազանով» իրեն կհպատակեցներ երեք հարյուր հոգինոց երգչախումբը: Վնայ այն աշակերտներուն, որոնք հեռավոր արվարձաններէ հե ի հե սրահ մտնելով գաղտագողի կզբավեին իրենց տեղերը: Նման դեպքեր չէին վրիպեր Կոմիտասի աչքերին: Դագարի ատեն ծիծաղով մը դանոնք կանվաներ «Քեռթենքեկներ և Սեղբոս—Թորոսներ»¹⁾:

«Գուսան երգչախումբին վեցամսյա համերգներուն շարանները ընդհանուր պոլսահայուլթյան ծանոթացուցին հայ ժողովրդական և գեղջուկ երգերուն ճշմարիտ հմայքը:

Որքան խոր և վեհ սպավորություն կը գործեր լսողին և ղիտողին վրա, երբ «Գուսան» երգչախումբը Կոմիտաս վարդապետի ճարտար ղեկավարութեամբ կսկսեր ութ ձայնով երգել հայ ժողովրդական երգի գոհարները:

Կոմիտասի ջանքերը ի դերև չեյան. մեկ քանի տարիներու ընթացքին, անոր ութ երիտասարդ աշակերտները խմբավարներ դարձան, որոնք մինչև օրս ալ շարունակելով իրենց վարպետին մեծ գործը աշխարհիս դանադան կեդրոններուն մեջ, հայտնի դեմքեր դարձան, հայ և օտար ազգերուն ծանոթացնելով հայ ժողովրդական երգը:

Կոմիտաս վարդապետը իր կրթիչ և դաստիարակիչ ազդեցութեանը սխեց «Գուսան» երգչախումբին վրա, և հակառակ իր գվարթ ընավորութեան, որքան բուն էր դայրույթը, երբ իր աշակերտները անշճատապահ էին, կամ իր ներկայութեան անտեղիորեն իրարու հետ օտար լեզվով կխոսեին: Նույնպես երբեք չէր հանդուրժեր, որ իր աշակերտները եվրոպական անուններ կրեին: Նման առիթներուն ան վշտացյալ շեշտով մը կըսեր. «Հայ ժողովրդի գավակներ, դուք կարգացեք Մովսէս Թորհնացի, Նիլիշի, Նարեկացի, Թաշատուր Աբովյան, Ռաֆֆի, Ալիշան, Պելիկթաշյան և անսեք թե ո՞վ ենք մենք»:

Սմեն օր նույն ժամերուն Կոմիտասին կպատահեինք Կալաթայի

¹⁾ Քեռթենքեկ՝ մոդես. Սեղբոս—Թորոս—Կոմիտասի սիրած մակդիրը՝ ուշացողներուն ուղղված: Ծ. Հ.:

թյուններն մինչև Բանկալթիի իր բնակարանը տանող պողոտային վրա, երբեմն առանձին, հաճախ՝ իր գրականագետ մտերիմներուն— Սիամանթոյի, Ռուբեն Զարդարյանի, Ռուբեն Սևակի, Հրանդ Ասատուրի, երբեմն ալ իրեն ուղեկցող խումբ-խումբ ուսանողության հետ:

Կոմիտասը իր մեծ արվեստով նույնիսկ օտար աշակերտության հարգանքին արժանացած էր:

1913-ի սեպտեմբերին, Կոմիտասը զիս շտապ կանչելով իր տունը, հայտնեց հայ տառերու գյուտին 1500 և տպագրության 400-ամյակին առթիվ իր կազմակերպելիք նվագահանդեսի մասին հվ հայտնեց այդ օրվան համար իր սրտին միակ փափաքը, թե համերգին մասնակցողները միայն հայ արվեստագետներ պետք է ըլլան: Նա ինձ առաջարկեց, իբրև նորավարտ դաշնակահարուհի, որ ես ալ ունենամ իմ բաժինը...

Այդ օրը Կոմիտասը երկար ժամեր իր դաշնամուրին նվագով ջանաց զիս ընտելացնել հայկական երաժշտության ոճին կրկնել տալով, թե իր ձեռագիր երկու պորերեն «Ունաբին» ու «Մարալին» և թե Նիկողայոս Տիգրանյանի Ա—տետրի հայկական ժողովրդական կլոր պարերը:

Բայց դժբախտաբար անոնք ունենալով դժվարին ուրթմ, անհասկնալի մնացին ինձի համար: Մեծ երաժշտագետը նկատելով հայ երաժշտական ոճին արբանալու դժվարություններս, թույլատրեց, որ ես զիտցած դասականներես նվագեմ: Այդ առթիվ լսելով Պեթհովենի ութերորդ սոնատի կատարումս, անունս զրեց իք ծոցատետրին մեջ:

ԿՈՄԻՏԱՍԻ ՊՈԼՍՈ ԲԱՆԿԱԼԹԻ ՏՈՒՆԸ

Բերայի Բանկալթի թաղամասին մեջ, գլխավոր պողոտային վրա, Ս. Հակոբի ախարիթներ կոչված տուներեն վերջնոյն մեջ կապրեք Կոմիտասը, իրեն ընկեր ունենալով հայտնի նկարիչ Փանոս Թերլեմեզյանը:

Կոմիտասի աջակցութեամբ Փանոս Թերլեմեզյանը այդ բնակարանի երրորդ հարկին մեջ հիմնեց իր աշխատանոց—գրասարանը՝ ամեն հարմարություններով, նույնպէս երկրորդ հարկին վրա

վարձեց երկու այլ սենյակներ, որտեղ ցուցադրվեցան իր նկարները:

Բանկալթիաբնակ ռե հայը իր օրվան երթեկէին չհանդիպեցավ Կոմիտասի տունը մտնող ելլող խումբ-խումբ օտար մարդկանց, կամ անոր դրան առաջ պաշտոնական կառքերով եկող դեսպանական այցելուներու:

Գալով մեզ, Բերայի խումբ մը երիտասարդ նորավարտ արվեստագետուհիներուս, թե երաժշտական և թե նկարչական գործերու պատրվակներով այդ արվեստի օջախը հաճախակի մտնելու առիթներ ստեղծեցինք: Մեր խումբի ընկերուհիներեն չորսը Փանոս Թերլեմեղյանի նկարչական դասարանին լավագույն աշակերտուհիներն էին,—օրիորդ Ատրինե Տոնեյյան (դուստր բանաստեղծուհի Սիպիլի), օրիորդներ Էլիզ ձենտեբեճյան, Շուշանիկ Պոչնակյան (ներկայիս նկարչուհի ի Փարիզ) և պեղծիքացի Փան-Պեթինի:

Շաբաթ կամ հինգշաբթի կես օրերեն վերջ կը բարձրանայինք իր տան երկրորդ հարկը, փողոցին վրա նայող լուսավետ մեծ սենյակը, որ Կոմիտասի ընդունարան—աշխատանոցն էր:

Կտոնեինք զինքը սենյակին պատշգամբին վրա, իր լայն բազկաթոռին մեջ, ուր կկարդար, կամ դաշնամուրին և կամ Ֆիդհարմոնիային առջև նվագով զբաղած:

Որքան պաշտելի էր ան, երբ մեր խնդրանքին վրա, կերպեր երիտասարդական կյանքին խոսող մեր ամենաբերելի երգերեն «Լիմ չինարի յարը», «Էս գիշեր լուսնյակ գիշեր»-ը, «Քեկեր-ցուլեր-ը, որոնց երեքն ալ Կոմիտասյան ինքնուրույն արվեստի նըմուշներ, մեզ կտանեին զեպի մեր սիրելի հայրենիքը, զեպի Հայաստան, զեպի անոր հիասքանչ բնությունը, զեպի հայ շինականի չարքաշ աշխատանքն ու վաստակը:

Մեծ երաժշտագետը մեր սրտին և հոգվույն մեջ բացի հայ տոհմային երաժշտության սերն ու ճաշակը ներարկելե, երբեք չէր մերժեր պեղծիքացի օրիորդ Պեթինի խնդրանքով երգելու Շուպերթի սերենատը գերմաներեն բառերով, Մասլենի ոմմանսը ֆրանսերենով, Հենալի «Ալեկույան», Կունոյի և Տիգրան Զուխաճյանի «Ալե Մաուրա»-ները խտալերենով:

Կոմիտաս վարդապետի աշխատանոցին մեջ հաճախակի կը հանդիպեինք պոլսահայության քաջ ծանոթ եվրոպացի խոշոր

երաժխտներեն Հեկեի, Ֆուռլանիի, Լանկիի, Սելվելի, Կուուբի
և Սինանյան եղբայրներուն, Էտկա Մանասին և զեռ շատ
շատերուն:

1911-ի ամառեն սկսյալ մինչև հաջորդ տարվա վերջը, Կոմի-
տասի տանը մենք հաճախակի պատահեցանք համայն հայութեան
զույգ մը սիրելիագուշն բանաստեղծներու՝ Ավետիք Իսահակյանին և
անոր անբաժան մտերիմ ընկեր Սիամանթոյին (Ատոմ Յարճանյան)՝
որոնք նույնպես կապրեին Բանկալթի, մեծ երաժշտագետի բնա-
կարանին խիստ մոտիկ:

Ահա տասնյալ տարիներե վերջ ալ, կարելի է նվիրականու-
թյամբ չվերհիշել այն հավետ անմոռանալի պատկերները, որոնց
առանցքը կկազմեր հայ ժողովուրդի երգի կոթողը, անմահ Կոմի-
տասը:

ԿՈՄԻՏԱՍԻ ՓԱՌՔԻ ՕՐԵՐԵՆ

(1913, Հոկտեմբեր)

Հայ տառերու դյուտին 1500 և տպագրութեան 400-ամյակին
առթիվ Կոմիտասի նախաձեռնութեամբ կազմակերպվեցալ մեծ
նվազանանդես մը Բերա, Փրթի-Շանի ձմեռային թատրոնին մեջ:
Ներկա էին բազմահազար հայեր, որոնց մեծ մասը Պոլսո հեռա-
վոր արվարձաններէն:

Փրթի-Շանի մուտքի ընդարձակ պարտեզեն սկսյալ, այդ
մարդկային զանգվածը իր խլացուցիչ ժխորով շմեցուցիչ մթնո-
լորտ մը ստեղծեց: Աննկարագրելի էր դահլիճին թե ներքին, թե
արտաքին միջանցքներուն մեջ, մինչև երկաթապատ ձողերուն
կողշած հարթւրավոր մարդկանց սեսքը: Շատեր հազիվ տեղա-
վորվեցան Փրթի-Շանի միջանցքներուն վրա, առանձնահատուկ
լոժերը զբաղած էին ոտքի վրա սեղմված մարդիկ: Վերնատու-
նեն լավոդ ազմուկը կզգայնէր ազգային այդ մեծ տոնին ժողո-
վրդականութունը:

Մասնակցող արվեստագետները քուլիսի դռնեն ներս հազիվ
կմաննին... Այնտեղ էր Կոմիտասը՝ ժիր ու կորովի, սիրալիբ շըբ-
ջապատված բարեկամներէն,—Ռուբեն Սեակ, Սիամանթո, Բյուզանդ
Քեչյան, Ռուբեն Զարդարյան, բժիշկներ Տաղավարյան, Պեննե և

զէն ինձի շատ անձանութներ, որոնցմէ շատերը ելույթ ունեցան օրվան հանդեսին մեջ:

Կազմակերպիչ Կոմիտասը ժամացույցը ձեռքին բռնած կորոշեր յուրաքանչյուր ելույթին տեղությունը: Երեկոյան ժամը 8-ին Կոմիտասը որոտընդոտ ծափահարութեանց մեջ առաջինը երևաց բեմի վրա և իր հակիրճ ներածականով գրվատեց Սահակ Մեսրոպյան հանճարեղ գյուտը և հորելյանական համազգային տոնը հայտարարեց բացված: Աննկարագրելի էր Կոմիտասի խանդավառությունը, որով ոգևորվեցաւ ժողովուրդը: Հետտորները մեկըզմեկու ետեւ իրենց պերճախոս ելույթներով արժանացան ջերմազին ծափահարութեանց: Կոմիտասի ամենասիրելի ընկերներեն հայտնի բանաստեղծ Սիամանթոյի օրվան տոնին նվիրած «Սուրբ-Մեսրոպ» երկաբաշունչ բանաստեղծությունը արժանացաւ որոտընդոտ ծափահարութեանց և Կոմիտասի ջերմ շնորհակալութեան:

Իսպառի պահուն Կոմիտասի ոգևորությունը իր գազաթնալիտին հասավ: Նա բեմին ետեւ, ճակտեն հոտող քրախնքին անգիտակ, իր բազմաթիւ ընկերներուն շնորհավորությունը կընդուներ, որ, Պոլսո թյուրքական հայատայաց սեփմին տակ հերոսաբար մաքառելով կարողացաւ կազմակերպել հայկական այսպիսի տոնահանդես մը...:

Սկսով մեծ նվագահանդեսին առաջին բաժինը: Իրարու ետեւ հանդես եկան Սինանյան երեք եղբայրները, որոնց ավագ եղբոր՝ հայտնի դաշնակահար երգահան Հարություն Սինանյանի օրվան տոնին նվիրված քայլերգը և երգերը արժանացան ջերմ ընդունելութեան: Հարություն Սինանյանի երգերով բեմ ելան առաջինը Փարիզի օփետայի հայտնի թենոր՝ Էջմիածնա նախկին սան Արմենակ Շահ-Մուրաթյանը, իսկ երկրորդը՝ Փարիզի նորավարտ երիտասարդ երգիչ (պարիթոն) Թորգոմ Պեղազյանը, ապա տողերուս գրող նորավարտ դաշնակահարուհի Աղաջի Մեսրոպյանը...:

Հառավ համերգին գլուխական բաժինը... Բացառիկ մեծություններուն տրված համեստութեամբ մը, ինքը Կոմիտաս, հայտարարեց իր անունը և կատարելիք հայ ժողովրդական երգերուն անունները: Կոմիտասի անունը տեղի տվաւ երկարատե ծափահարութեանց: «Հորովել», «Անտունի», «Մոկաց Միրզա»-ի անմահ երգերը գլուխեցին բազմահազար ժողովուրդը: Կրկին որո-

տացող ծափահարութիւններով Կոմիտասը նստավ այս անգամ դաշնամուրին առջև։ Այդ խորախորհուրդ և սրբազան բոսփին մարդկային վշտի, թախիծի պոսթիւումներն էին, որ անմահ երաժշտին կոկորդեն բլխելով հոսեցին բազմահազար լսողներուն սրտերուն մեջ, կազմելով հայ ժողովրդի հոգևոր հարստութեան ծովը...

Անչափ հուզական ու հետաքրքիր էր նույնպես նվագահանդեսին վերջավորութիւնը։ Պոլսո հայաշատ արվարձաններն նվիրաբերված և դահլիճին չորս կողմերն հանկարծակի արձակված սպիտակ աղափիններուն երամները խելահեղ կերպով սկսան թրոշկոտիլ ամեն կողմ...

Գույնզույն ծաղիկներ ծածկեցին ընմը, և ժողովրդի չղագրող ուռաներու և և ճհավերժ կեցցե Կոմիտաս վարդապետ՝ քացականչութիւններուն մեջ, Փըթի-Շանի վարադուլը վակվեցալէ։

Կոմիտասի պոլսական կյանքին մեջ հիշատակելի են իր մտերիմ ընկերներուն հետ հաճախակի կազմակերպած ուսումնասիրական պոույտները։

Արվեստի կոթողներ, պալատներ, մզկիթներ, զորանոցներ... դարերի ի վեր կկրեն հայ անմահ արվեստագետ ճարտարապետներ՝ Պալյաններու, Տաոյաններու և Սինաններու և անոնց հաշորդներու անջնջելի կնիքը...։

Կոմիտասի ամենասիրած ընտելեան վայրերը կհանդիսանային Մարմարայի կապուզեղ ջուրերուն վրա նստած Իշխանաց կղզիները, որոնց արևալուս ժայտերուն վրա կերգեր նա իր ընկերներուն հետ։

Հաճախ ալ, ամառային կիզիչ օրերուն, Կոմիտասի ամենամեծ հաճույքը կկազմեր շոգենավային պոույտներ կատարել Վոսիորի մեկ ծայրեն միւսը իր ընկերներուն հետ։ Ի հիշատակ այդ անմուռանալի օրերուն, խումբին մնայուն նկարիչը Փանոս Թերլեմեզյանը կտալին կհանձնէր ընտելեան տեսարանները...

Նման օրերն մեկը, երբ ես երաժշտական դասավանդութեանս առիթով կամուրջն ղեպի Պեոյուքտերե (Վոսիորի երոպական ափին ծովափնյա գոլդ) կերթայի, նույն շոգենավին մեջ հանդիպեցա սիրելի ծանոթ ղեմքերու՝ Կոմիտասին, Սիւրմանթոյին, Մաննիկ և Շահան Պերպերյաններուն և Փանոս Թերլեմեզյանին, որոնք շոգենավին ցուկին վրա տեղավորված, իրենց խնջուքի ծրարները բացած էին։ Նկարիչ Փանոս Թերլեմեզյանը իրմե անբաժան նկարչական տուփը բանալով մինչև մեր Պեոյուք Տերե հասնելը, այդ խումբը նկարեց։

Երևանի մեջ, 1931 թվականին սկսյալ երկար տարիներ, ամեն անգամ հանդիպումներուս ատեն, նկարիչ Փանոս Թերլեմեզյանը խոստացավ իբր հիշատակ նկար մը նվիրել ինձ: Ես խնդրեցի իր մե միայն և միայն Վոսիտրի շոգենավին մեջ, իմ աչքերուս առջև իբր նկարած այդ խմբանկարը: «Երբ նոր բնակարան ստանաս, անոր պատեն պիտի կախեմ ձեռքովս» — ըսավ նա վերջին անգամ: Բայց, ո՞վ մեծ դարմանք և հուսախաբուրություն: Երբ Երևան ճինատերիտո» հյուրանոցի նկարիչին աշխատանոց բնակարանին մեջ իմ ներկայությամբ, այդ այնքան սիրած Կոմիտասյան խմբանկարը Թերլեմեզյանը ընծայեց բանաստեղծ Եղիշե-Չարենցին. (որ նույնպես տարիներ ի վեր ջերմ երկրպագուն էր դարձեր այդ խմբանկարին, բանաստեղծը նույն վայրկյանին երախտագիտություն զգացուցավ մը համբուրեց նվիրատու նկարչին ձեռքը և ապա անոր ձակատը: Իսկ ես այդ գեղեցիկ և հազվագյուտ նկարին հիշողությամբ մը միայն հետևողս, կարգերս մայն անհատին (որուն ձեռքն է այժմ նկարը) որ իր մոտ պահած համայն հայություն համար այդ թանկագին հիշատակը, իբր ցանկացած ձեռով հանձնեք մեր պետական-նկարչական թանգարանին. իբրև անգին նմուշ մը Կոմիտասի գիտակցական կյանքին վերջին տարիներին:

ԿՈՄԻՏԱՍ՝ ՐՈՒՄԵԼԻ-ՇԻՍԱՐԻ ՇԵՅԻՏԼԻՔԻՆ ՄԵՁ

Գեղածիժազ Վոսիտրի եվրոպական ափին հանդիպող Բուսելի-Հիսար գյուղը դարերե ի վեր կհասկանալի իր ամբակուռ պարիսպներով և աշտարակներով, որոնք շինված են Պոլիսը առնող Փաթին Սուլթան Մեհմետի կողմի:

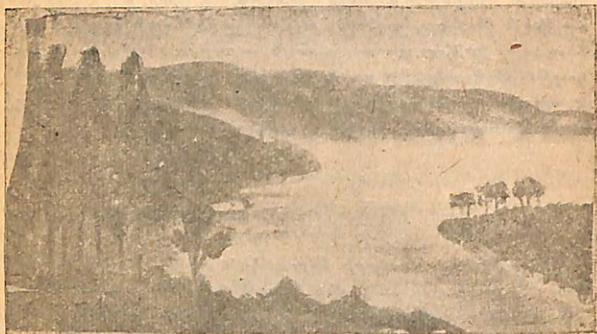
Բուսելի Հիսարը բացի պատմական անցյալ մը ունենալի, իբր Շեյխուլիք կոչվող մենաստանով, ուր ակրովիշներ կը բնակին, անվանի է դարձած նույնիսկ զրոսաշրջիկներու ուղեցուլցներուն մեջ:

1912-ին ամառը օր մը երիտասարդ նկարիչ ընկերջս Չարենց Գալֆայանի հետ (ներկայիս նկարիչ ի Փարիզ) բարձրացանք Շեյխուլիքի գաղաթը:

Վոսիտրի համայնապատկերով զբավված եինք, երբ հանկարծ մեր ականջին հասավ սրինգի մի ձայն:

Հեռոհեռս պայծառացող ախորժալուր եղանակը, պատանեկա-

1697
A 2979



Բումբելի-հիսաք — «Շեյխոլիք»

կան թարմ հիշատակի մը օգնութեամբ, առջև բերավ տերվիշ Բուհին:

Կանաչադարդ, ծաղկավետ մարգագետիններով մոտեցանք մեզ կախարդող երաժշտութեան:

Այդտեղ տեսանք նկարչական հսկա հովանոց մը, որուն շուքին տակ նստած գտանք նկարիչ Փանոս Թերլեմեզյանը:

Ավելի ուրախացանք տեսնելով բավականին հեռու, ծառի մը տակ նստած Կոմիտասը, որ կունկնդրեր իր քովը ծալապատիկ նստած սրնգահարը: Այս վերջինը տերվիշական բարձր և կոնսաձև գլխանոցն դասելով Շեյխալիքի վանականներէն մեկն էր:

Թերլեմեզյանը մեզի ըսավ հետեյալը. «Կերջապետ Կոմիտասը այսօր հասավ իր մուրաղին: Այս առտու որոշեցի առաջին շոգենավով Բուսելի-Հիսար նկարելու գար: Կոմիտասը ինձի միացա՞վ այն վստահութեամբ, որ Շեյխալիքի մենաստանին մեջ պիտի կրնաթ ծանոթանալ հայտնի սրնգահարին: Շեյխալիք հասնելուս՝ մեծ ու փոքր տերվիշներէն շրջապատվեցանք: Կոմիտասի համբավը մեզ արժանացուց հյուրասիրական մեծ պատիվներու:

«Շեյխալիքի մենաստանի մուտքի չայրաթ աղբյուրէն պապակնիս հազեցնելի վերջ հյուրասիրվեցանք սուրճով և շերպեթով ներկա կզանք տերվիշներու առաջնայն արարողութեան, որ կը կատարվեր արարական և պարսկական երաժշտութեամբ:

«Երաժիշտներուն մեջ ամենն ալելի Կոմիտասը հետաքրքրեց հայտնի սրնգահար Բուհին, որը նամազը վերջացնելէն հետո սիրահոժար իր ժամերը արամադրեց համբավալտը հայ երաժշտագետ-երգիչին:

«Կոմիտասը հետաքրքրվեցավ արաբական և պարսկական երաժշտութեանց՝ հայ եկեղեցական երաժշտութեան վրա ունեցած ազդեցութեանով...»

Երբ հասանք Կոմիտասին և տերվիշին մոտ, Կոմիտաս սրինգը ձեռք առավ և սկսավ նվագել «Լուր-դա-լուր»-ը, հաղելով ամենքս:

Կոմիտասին ոտքերուն մոտ գլխիկոյր և կծկած կունկնդրեր Բուհին:

Երբ «Լուր-դա-լուր»-ը վերջացավ, տերվիշ Բուհին տեղէն դատկելով, երկու ձեռքերը կուրծքին արտասովիով խոնարհեցավ Կոմիտասին առջև ու զովեց հայ ազգը այդպիսի Աստվածատուր որդի մը ունենալուն համար:

Երբ Թերլեմեզյանի խնդրանքին վրա Կոմիտասը երգեց «Մուկաց Միրզեն», քիչ հետո մեր շուրջը տեսանք նորեկ խումբ մը, հայ երիտասարդներ, որոնք Շեյխալիքի դրացի ամերիկյան Բոքերա-Գոլեճի աշակերտներն էին: Բուհին, որ պահ մը հեռացած էր, այդ միջոցին վերագործավ, պղնձյա խոշոր աման մը լեցուն սև և սպիտակ թուֆ բերելով: «Շեյխ Կոմիտասին արժանի ոչինչ ունիմ հրամցնելիք, բացի իմ ձեռքերովս հասունցուցած թթենինքուս առաջին բերքին»:

Բոլորս հավաքվեցանք մեծ երաժշտագետին շուրջը և անոր սրամիտ կատակներուն հետ կերանք միզրահամ սև և կարմիր թութը: Երեկոյան, Շեյխալիքի բարձունքին տեսանք Պեյքոզին դեպի Բուհնի-Հիսար ժամանող շողենավը: Սրնզահար Բուհին կրկին խաչածիկելով իր ձեռքերը, գլուխը խոնարհած հրաժեշտ տվավ Կոմիտասին, մաղթելով անոր երկար կյանք և կրկին տեսություն:

Անմոռանալի Կոմիտասը Չպուքլը հասնելուն, իր ամենասիրած գյուղի գեղեցկությանց դիմաց լիաթոք շնչելով, ըսավ. «Այս օրն ալ իր հիշատակով կմնա մեր սրտերուն խորը»:

ԿՈՄԻՏԱՍԻ ՀԱՅՐԵՆԻ ԱՔԱՂԱՂԸ...

1912-ին Պոլսո ծովափնյա Գաալ-գյուղը իր դարնանային ամբողջ գեղեցկությամբ կախարդեց երկու երիտասարդ նկարիչներս, Զարեհ Գալֆայանը և դիս:

Իրիկնամուտի մը Գաալ-գյուղն վերջին շողենավով մեկնեցանք Պոլիս: Կամրջակին վրա անկյուն մը տեղավորված հինք, երբ հանկարծ լսեցինք շոգենավի ցուռկին բարձրացող ծանոթ ձայն մը, որ մեզ կը կանչեր: Կոմիտասն էր՝ շրջապատված իր ամենատաննյան ուղեկիցներով:

Խումբը բաղկացած էր պոլսահայ հայտնի մտավորականներ և արվեստագետներ, որոնք կվերադառնային Ֆենեք-Պահչեի Զիֆթե-Հավուզ կոչվող զբոսավայրին:

Իրենց խոսակցության նյութն էր Զիֆթե-Հավուզին մեջ գտնվող հազվագյուտ գեղեցկությամբ պալատական աքլոր մը, որուն կանչերն ազդված էին: Խումբի երեք հայտնի երաժշտագետ երգահանները՝ Հարություն Սինանյան, Դ. Դավիթյան և Հատկառ

Մանաս, որոնք պատահամբ Չիֆթե-Հավուզին մեջ Կոմիտասյան խումբին էին հանդիպեր, առանձին-առանձին պատկերացուցին օրվան իրենց երաժշտական ներշնչումները, դանոնք կապելով սիրային սոփաններու, արևելյան միսթիցիզմի և բնության վայելքի տպավորութեանց հետ:

Կոմիտասը չժխտելով Չիֆթե-Հավուզի «պալատական աքլորին» գեղեցկութունը, ավելցուց, որ անոր օտարոտի կանչերը հոգվուն ոչինչ չխոսեցան, միայն արժարժեցին իր հայրենի աքաղաղին անհուն կարոտը: Մեծ երաժշտագետը իր հայացքն ուղղելով երեք երաժշտագետներուն, ըսավ. «Իմ սիրելի դժբախտ հայ որդիներ, ո՛ր էր, որ դուք այսօր տեսնեիք ձեր հայրենի աքաղաղը... այն հայրենի աքաղաղը, որ իր քաղցր կանչերով, Էջմիածնա վաղ ուսանողական տարիներես, հայրենի սիրույս հիմքը դրավ. Ո՛ւր է, ո՛ր է հայրենի հողեն սւ ջուրեն սնված իմ աքաղաղը, պիտի տեսնեմ, պիտի լսեմ դարձյալ դայն... Ա՛խ, իմ հայրենի աքաղաղը, որ օրն ի բուն դեգերելով փլատակներու, դարավոր վանքերու բակերուն մեջ, կամ գլխացող առվակներու եղերքները, վաղ արշալույսեն մինչ երեկո, իր զիլ կանչերով հոգվույս մեջ ամբարեց հայ ժողովուրդին անհուն ապրումները: Ափսոս, որ ձեր հոգվու ականջները տակավին օտարոտի կանչերով ձեզ կողտորեն...»:

Մթազնած իրիկունով հասանք Կալաթայի կամուրջը: Տաս ըուպե հետո Կալաթայի թյունեկին Կոմիտասյան խումբը ուղևորվեցավ դեպի Բերայի երկարաձիգ պողոտան, որուն քոֆտի փողոցներուն մեջ հեռագհտե ցրվեցան անոնցմե շատերը:

Իսկ մենք հասանք Թաքսիմի հրապարակը: Երբ Կոմիտասը իր անբաժան ընկերոջ՝ Փանոս Թերլեմեզյանի հետ մեզ հրաժեշտ տվավ, ի սրտե մաղթեց, որ մենք արժանի ըլլանք օրին մեկը տեսնելու մեր հայրենի հողը իր հայրենի աքաղաղով...:

ԿՈՄԻՏԱՍԸ ԽՈՐԵՆ ԷՖԵՆՏԻ ԽՐԻՍՅԱՆԵՑ ՏԱՆ ՄԵԶ

Իմ երաժշտական դասավանդութեան սկզբնական շրջանին Կոմիտասի միջնորդութեամբ սկսա դասավանդել հորս Էջմիածնա վաղեմի մտերիմ՝ Սորեն Էֆենտի Սրիմյանի երեք որդիներուն, Կարինեին, Սերինեին և Շուշիկին:

Կոմիտաս, իբրև Խրիմյան ընտանիքին մեկ հարադատը, մեծ նախանձախնդրությամբ կհետևեր օրիորդ Խրիմյաններուն երաժշտական կրթությանը: Հազիվ տասնընինգ տարեկան Շուշիկ, բացի իր դաշնամուրային շնորհին, ցույց տվավ նաև հայկական ժողովրդական երգեցողությունն ըմբռնելու ընամին ճաշակ: Եվ Կոմիտասի հոգատար Չանքերով քանի մը ամիսնսն դեռատի Շուշիկը դարձավ անոր Պոլսո առաջին հրապարակային համերգներուն փընտրուված մեներգչուհին:

Վանեցի Խորեն էֆենտի Խրիմյան, եղբորորդի և հողերդի Խրիմյան հայրիկի, մեծ հարգանք կվայելեր պոլսահայության լայն խավերին:

Անոր Բերա-Բանկալթիի տունը այն նահապետական օճախն էր, որ անեղծ կերպով կզահպաներ հայ դավառական կյանքին նիստ ու կացի բարքերն ու սովորությունները:

Այդ հարկին տակ ևս ծանոթացա դավառացի հայտնի գրողներու, հայրենասերներու, մտավորականներու, ինչպես նաև Էջմիածնական բանասեր կրօնականներու և հայ խոշորագույն արվեստագետներու, որոնց առանցքը կկաղմեր մեր սիրելի Կոմիտասը:

Կոմիտաս վարդապետի Պոլսո մեջ ունեցած մտերիմ ընտանեկան շրջանակները հարյուրներու կհասնին, սկսյալ իշխանական, մեծահարուստներու ապարանքներեն, մինչև համեստ մտավորականի և արհեստավորի տուները: Սակայն անոնց մեջ ամենահիշատակելին կմնա Խորեն էֆենտի Խրիմյանինց տունը, որուն ընտանիքին մեծ ու փոքր անդամները, դեռ Էջմիածնեն Կոմիտասի մտերիմներն էին:

Նման առիթներով Խրիմյանենց տունը կհավաքվեին իրենց հայրենակիցներեն և Կոմիտասի մտերիմներեն Թերլեմեզյան Ռհաննես և Նշան եղբայրները, իրենց ընտանիքի անդամներով, նույնպես խիստ հաճախ Իսազուլյան և Ալեմյան ընտանիքները, ինչպես և բժշկական ուսանող վանեցի երիտասարդ Հայկ Գալճյանը, որ Կոմիտասի և Խորենի շատ սիրելին էր: Միշտ ներկա էր Կոմիտասի անբաժան ընկերը, նկարիչ Փանոս Թերլեմեզյանը: Ներկաները իրենց անցյալ օրերու հուշերը կը պատմեին ճաշի ընթացքին և ևս մեծ հետաքրքրությամբ կը լսեի զանոնք: Այդ հուշերեն մեկ քանին, որոնք խորապես տպավորված են մտքիս մեջ: Գրի պիտի առնեմ իրենց կարևորության պատճառով:

1893-ին Էջմիածնա մեջ կաթողիկոսական ընտրություն կը կատարվեր բաղամթիվ վայրերէ հասած պատգամավորներու կողմէ: Քանտիտաներն էին Խրիմյան հայրիկը և Օրմանյանը:

Վանքի բակին մեջ, տասնյակ հազարավոր ժողովուրդ խռոնչված, սրտատրոյի կսպաներ օրվան կարևոր լուրին...:

Երիտասարդ Կոմիտասը, որ վանքի ներքին պատերուն մեջ փակված էր, ընտրության արդունքը լսելով թղթիկէ մը վրա հետևյալը կը գրէ և կը նետէ գուրսը գտնվող ժողովուրդին.

«Էջմիածնում, յոթնասուն երկու տարեկան հասակում, յոթնասուն երկու քվեով կաթողիկոս ընտրվեց Խրիմյան հայրիկը՝ որով կաթողիկոսական հարցը լուծվեց ի նպաստ Հայրիկի...»:

Ժողովուրդի մեջ կիյնա աննկարագրելի իրաբանցում-գոռում գոչում, Օրմանյանականները բուռնցքներով և զավազաններով կը հարձակին Խրիմյանականներու վրա:

Ուշ երեկոյան, երբ Օրմանյանական եպիսկոպոս մը կմտնէ միաբանության խուցերը և կսկսի մեղադրել հեղեցական օրինականությունը զանցառող իրեն անձանոթ միաբանին, երիտասարդ Կոմիտասը ժպտալ երեսին կբացականչէ. «Սրբազան հայր, ժամ առաջ ուղեցի փրկել Խրիմյանականները, որոնք ինձ նման հայ ժողովուրդի ճշմարիտ շահը կպահանջեն այսօր...»:

Գարձյալ Կոմիտասն էր, որ պատմեց հետևյալը.

«1903-ին Էջմիածնա վանքին միաբանության նախանձոտ աչքերուն տակ, վեհախառ Հայրիկի առաջարկով, ևս շարաթը երկու անգամ սկսա երաժշտություն ավանդել իր թոռնիկներուն, Խորեն Էֆենտի Խրիմյանի երկու դեռատի աղջիկներուն— Կարինեին և Սերինեին»:

«Երկու աշակերտուհիներս քանի մը ամիսներու ընթացքին իրենց ընտանեկան շրջանակին մեջ, սկսան ազատ երգել «Հայաստան, երկիր զրախտավայր» և «Զայն տուր, ով ծովակ», որոնք Խրիմյան Հայրիկի նախընտրած երգերն էին:

«Էջմիածնա վանքի մեջ, երբ ծերունագարդ Խրիմյան Հայրիկը իր ցավատանջ կյանքին անքուն դիշերներովը կտառապեր, իր երեք սերելիները՝ Խորենը, Թերլեմեզյանը և ևս հերթով կհսկեինք

1) Կարինե Խրիմյանը, Կերկայի Կարինե Սիսիկյան, Երևանաբնակ, եղած է Կոմիտաս վարդապետի 1-ին աշակերտը:

իր սնարին քով, երկար ժամեր պատմություններ պատմելով՝ գրույցներ ընելով կմեղմացնելնք իր ցավերը:

«Պատկառելի հայոց Հայ-իկը սովորություն դարձուց իր անձնական գինիի ամենօրյա բաժինը նվիրել մեզ ըսելով. «Որդայիք սիրելիք, մի քաշվեք, իմ տեղն անուշ ըրեք Հայրիկին գինին»:

«Էջմիածնա վանքի այգիներն մասնավորապես վեհափառ Հայրիկի համար պատրաստված մարտո՛») — կարմրավառ գինին կարճ ժամանակվան մեջ կախարհեց մեր երեք ընկերներուն քիմքը: Նույն օրերուն հեռավոր վայրեր եկող հյուրերուն համար ճքս սեղան մը պատրաստված էր Խրիմյան Հայրիկի մոտ, որուն կսպասավորելի ես:

«Խրիմյան Հայրիկը նկատելով սեղանին զրված գինիին տարբեր գույնը և համը, մառանապետը կանչեց զայրույթով և հրամայեց անմիջապես գինիի շիշերը իր անձնական պահեստին գինիովը փոխարինել: Բայց որքան մեծ եղավ դարմանքը, երբ Վեհափառին ականջն ի վար շշնջեցի. «Փանոսն ու Խորենը Վեհափառ Հայրիկի գինի տակառին վերջին մրուրն ալ քամեր են...»:

«Այդ օրը, ուշ երեկոյան, երբ ըստ սովորության երիտասարդ նկարիչ Փանոս Թերլեմեղյանը մտավ Վեհափառի սենյակը իր գիշերապահ—զրուցողի պաշտոնով, Հայրիկը իր թափանցող աչքերը ուղղելով անոր, ըսավ. «Ծօ տղա, Փանոս, եվրոպան քեզ աղեկ այլանդակեր է՝ նոր արվեստի մը ևս տեր ընելով...» Նկարիչը կը պատասխանե Վեհափառ տեր, նոր արվեստի յուրացումը կոմիտասի և Խորենի վարպետությանը կպարտիմ»:

«Երբ ուշ գիշերին լուռ ու մունջ ներս կմտնելի Հայրիկին սիրած երգը շուրթերուս, ալեղարդ հայրապետը սնարին վրայեն աչքերը ղեպի ինձ դարձնելով ըսավ. «Այ կոմիտաս, ծօ, անաշեն տղա, ազվոր գինի ճնկելու արվեստը Պրուսայի՞ն մի հետդ բերիր...» Այն ատեն ես ալ պատասխանեցի. «Վեհափառ Հայրիկ, Հայաստանի անմահական գինին ընտրելու և անուշ ընելու արվեստը յուրացուցի մեր սիրելի Հայրիկեն...»:

Հավետ անմոռանալի կմասն նաև Խորեն էֆենտի Խրիմյանենց «բարեկենդանյան» ճաշկերույթներուն հաջորդող այն գեղարվեստական ժամանցները, որոնց մշտական ղեկավարն էր կոմիտասը:

Այդ մտերիմ շրջանակին մեջ կոմիտասը կարելի էր ճանչնալ

1) Մարտո՛—թթվաշ:

իր ամբողջ էությամբ: Անոր ծայրահեղ համեստությունը, բարեհամբյուրը, քաղցր ու անհեղձ բնավորությունը, մեծ ու փոքրին հանդեպ ցույց տված սիրալիբությունը կգրավեն ընդունելի սըրտեր: Մեծ երաժշտագետ-երգչին ոգևորությունը իր գագաթնակետին կհասնե, երբ ծայր կառնե իր սկսած հայ ժողովրդական երգն ու պարը, սրնգային կամ ձայնական երաժշտության քաղցրահնչուն ծփանքներով ողողուն...

Կոմիտասի բացառիկ վարակիչ ոգևորությունը զսպանակավոր պտուտակներու նման շարժման մեջ կզենե ներկաները երգ ու պարին մասնակից ընելով ամենամեծին մինչև ամենափոքրը:

Նման երեկոներին կը հիշեմ «Շորոր» հերոսական պարը, զոր կկատարեն Կոմիտասը և նկարիչ Թերլեմեզյանը: «Շորոր» հայկական ժողովրդական պարին մեջ իրարու չզիջող երկու վարպետները ձեռքերնին մեկ-մեկ սուր բռնած, սկզբնական հանդարտ քայլերով, մարմնի ճոճումներով հզոր և վեհապանծ վերջավորության մը կհասնեն...

Ամոռանալի էր նաև «Հոպ-հոպ» հայ ժողովրդական պարերը, զոր Կոմիտաս կերգեր բազմոցին վրա ծալապատիկ նստած: Նա իր ուրիշիկ ծափերուն և երգին միջոցով կհրահրեր մանավանդ իրեն մերձավոր ընկերոջ՝ Փանոս Թերլեմեզյանի ոգևորությունը: Այդ ուրախալի պարն այ, իրը երեկոյան հրաժեշտի վերջին մասը, կվերջանար զինի ըստակներով և Կոմիտասի հայրենասիրական մաղթանքներով:

1920-նոյեմբերին, Թիֆլիս բանաստեղծ Հովհաննես Թումանյանի տանը. (Վոդնեսևսկի № 18), ներկա էին Հովհաննես Թումանյանը և իր ընտանիքը, նկարիչներ Գևորգ Բաշինջաղյան և Նզդիե Թաթևոյանի տիկինը Ժիւսթին, բժշկապետ և նկարիչ Զարգարյանցի նկարիչ Գրիգոր Շարբարջյան (Գրիգոր), ինչպես նաև երաժշտագետ Ռուբեն վարդ. Մանասյան և երեք էջմիածնական արտասահման մեկնող առաջնորդներ:

Ատոնցմե մեկուն, մեր վաղեմի բարեկամ Տիրայր հայկազուպին շնորհիվ ես առաջին անգամ ծանոթացա Հովհաննես Թումանյանին և իր ընտանիքին: Իրը Պոլսեն նոր կովկաս եկած, խնդրեցին պատմել Կոմիտասի մասին:

Կոմիտասը իր աքսորավայրեն վերադառնալին քանի մը շաբաթ վերջ 1915-ի հուլիսի 14-ին, ներկա եղավ իր վաղեմի ըն-

կերներեն մեկուն հարսանիքին: Իբրև հարսի դարոցական ընկերուհի, հորս ալ ի պաշտոնե ներկա ըլլալուն, ես ալ օգտիկեց հանգամանքին.. :

Նույն տարվան, ապրիլի 11-ին Պոլսո մեջ հարյուրավոր հայանի մտավորականներուն աքսորը և ապա անոնց հրեշտակոր տանջանքներով խողխողվիլը, վատ տրամադրություն ստեղծած էր հարսանիքին մեջ, ուր, ինչպես ըսի, ներկա էր աքսորավայրերու դժխային տեսարաններու ակնանտես Կոմիտասը:

Հարսին հայրը, Պոլսո մեջ քանի մը սերունդներ դաստիարակած հայանի գեղազիր-մանկավարժ Միհրան Տեռքմենճյանը, ի զուր հայրական քսակը բացեր էր, իր մեկ հատիկ աղջկան՝ Նոյեմիին հարսնիքը շքեղ կերպով կատարելու.. :

Այս օրվան պես թարմ կտեսնեմ այդ հարսանեկան օրը, մեր սիրելի և տարաբախտ Կոմիտասի նիստ ու կացիլ բոլոր մանրամասնություններով:

Պսակի արարողության միջոցին Կոմիտասը հարս ու ինսային և կնքահոր զիմացը, պսակիչ քահանային կողքին կանգնած, դեղին ծաղկավոր սկեթել շուրջառը ուսերուն, ավետաբանը ձեռքերուն մեջ բռնած կկարդար իր քաղցր ձայնով:

Պսակի արարողութենէն վերջ, կհիշեմ իր թախծոտ դեմքին արտահայտությունը և իր փայլող սե, խոշոր աչքերը... :

Այդ հարսանիքին սակավաթիվ հրավիրյալներու մեջ էր նաև Պոլսո «Բյուզանդիոն» օրաթերթի լսմբազրապետը Բյուզանդ Քեչյան, որ Կոմիտաս վարդապետին հետ նոր եր վերադարձած քսորավայրեն, և իբար «Գողգոթա բարձրացող եղբայրներ» կանվանեին... :

Հյուրասրահին մեկ անկյունն զրված էր Նոյեմիի դաշնամուրը, որուն ձեռք չգիպցուց Կոմիտասը: Բայց առաջարկեց երիտասարդ նվագողներու և հարսին երաժշտության դասատու իտալացի Ռոմանոյին, որպեսզի քանի մը դասական գործեր նվագենք: Կոմիտասը դաշնամուրին քով նստած, մեր նվագը մտիկ ընելի և վարկյան մը խորհելի վերջ, հայտնեց, որ Պախի և Հենալի երաժշտության հանդեպ մասնավոր սեր ունի: Հետո կարծես երազե մը սթափվելով ավելցուց. «դասական երաժշտությունը շատ ազդեց վրաս...» Հետո սկսավ տխուր շեշտով մը պատմել աքսորավայրին մեջ տեղի ունեցած հետևյալ դեպքը: «Չանկրիի բանտին մեջ»

Թյուրք ժանդարմայի մը հսկողութեան տակ, անոթի և ցրտահար բաղդակիցներս կողք կողքի կմզկտայինք և կսպասելնք անավոր բաժանման: Ես երգի մը միջոցով հայտնեցի միտքս մեզ սպառնացող մոտալուտ ընաճնջման մասին: Այդ պահուն թուրք ժանդարմը անհկատելիորեն ետեւս մոտենալով հանկարծակի երեսիս սպտակ մը հասցուց... Կըսեն թե ժամանակը կըարմանն ամեն վիշտ, բայց այդ վայրենի ժանդարմին հասցուցած նախատինքը երբեք պիտի չկրնամ մոռնալ...»:

1915-ի հուլիսի 14-ին, այդ հարսանեկան օրը Կոմիտասի զինակցական կյանքին վերջին օրերերէն մեկն էր: Միայն հարսանեկան սեղանին շուրջ քիչ մը ողկորվելով երգեց, «Կոստանկ», «Մոկաց Մլրզնն», «Հարովիկ» երգերը և ատոնք Կոմիտասի ներքնաշխարհի ալեկոծութեանց արտահայտութեանները եղան:

Այդ օրը նա այլևս ուրիշ Կոմիտաս էր: Ներկաներուն կըփոխանցեր իր կրած մղձավանջին սարսափը, որ զիշեր ցերեկ զինքը հալածած էր: Իր երգած երգերը 1915-ի թյուրք ռեժիմին մահառիթ ճիրաններուն տակ խողխողված իր նահատակյալ ընկերներուն թախիծովը լցված էին:

Այդ հիշատակելի զիշերէն քանի մը շաբաթ վերջն էր, որ հայրս միջօրէի մը սուս մտնելով, հայտնեց Կոմիտասի հողեկան ծանր տաղնապներու մասին, որոնք տեղի էին ունեցեր զիշերվան 12-էն սկսյալ մինչև առավոյան 5-ը...:

Տարաբախտ Կոմիտաս վարդապետի տան անմիջական դրացի Հարենց բնտանիքը, զիշերային խոր լուռութեան մեջ, իրենց ննջասենյակի կից պատեն, ժամերէ ի վեր լսած էր անոր պոռչտուքը և դաշնամուրին թափահարումը: Մտնարարը նուսյալս լսած էր զիշերային անսովոր աղմուկը և լուր տված էր Կոմիտասի աքսորի ընկեր բժիշկ Վահրամ Թորգոմյանին:

Այդ դժբախտ լուրը ցնցեց ամբողջ պոլսահայութունը: Ուշտատեղի մը դարձավ Կոմիտասի երեք հարկանի բնակարանը, որուն օր ու զիշեր Բանկալթիի հնադարյան աղբ. գերեզմանատան վրան նայող պատշգամին պատուհանները փակված կը մնային: Թափուր մնաց և այն անկյունը, ուր դարնանային և աշնանային ուսածագերուն նա անշափ կսիրեր նստել թռչնոց դայլայիկները զսելու...:

Անզուգական Կոմիտասին պատահած հանկարծակի դժբախ-

տության պատճառը, սոլուսայ և օտարազգի բժշկապետներու կարծիքով նույնն էին, անոնք միաբերան աքսորի ան ու սարսափը կապտածառաբանեին:

Անհերքելի է, որ աքսորի տառապանքը զինքը հանկարծ զգեսանեց և իր հոգեկան տագնապները առաջ եկան աքսորեն անմիջապես վերջը:

Այդ նույն թյուրբեղը, որոնք տարիներով զինքը գովաբանեցին, հարզեցին և մամուլի էջերով պանծացուցին իբրև հայկական արվեստի մեծ վարպետ, սակայն երբ կարգը հայ ջարդելու եկավ, ամենայն պաղարյամբ աքսորի և ջարդելու զրկեցին զինքը: Այդքանն ալ չբավեց, թուրք մտավորականներ, որոնք միևնույն կեղծավոր փառաբանիչներն եղած էին, օգտվելով իրենց սարքած անավոր ջարդերեն և զբամատիրական մեղսակից տերությանց քաջալերանքեն, ուղեցին հայ ազգին մշակույթն ալ սղանել, ինչպես սպաննած էին մարմինը:

Ահավասիկ ուրիշ վկայություն մը ևս, թե ինչպես ջարդարար սուլթանական թյուրքիան ուղղակի պատճառ դարձավ Կոմիտասի հոգեկան փլուզումին:

«Ենկյուրիի երկաթուղային կայարանն կիջնենք, Քանի մեր ճամբան կշարունակեինք և մարդաբնակություններն կը հեռանայինք, այնքան մեր հոգիները կխոռվեին և մեր մտքերը չարագուշակ մտածումներով ինքնալկու էի կենթարկվեին: Զի ամեն տպառափի և ամեն ծառի ետև պահված ավաղակներ տեսնել կկարծեինք... Հայ ժողովրդի շինական երգերու անզուգական վարպետ Կոմիտաս, որ մեր կարգին մեջ կգտնվեր, արդեն մտքի տարօրինակ տրամադրություններ կը ցուցնեք և հաստարմատ ծառերը շարժուն և հարձակող ավազակներ կարծելով միշտ իր գլուխը վերարկույիս փեշերու ներքև կշանար թագցնել, որսորդի երկյուղեն ավազի տակ գլուխը թաղող կաքամներու նման: Կթախանձեր, որ պահպանիչ ըսեմ իր գլխուն վրա, հուսալով վերագտնել իր խռովահույզ հոգիին հանդարտությունը:»¹⁾

«Երբ Կոմիտաս վաքեապետը սկսավ իր մեկամաղձոտ և սրտառուչ «տեր ողորմյան», ծայր առավ հեկեկանք մը ամեն կողմեն,

¹⁾ «Հայ Գողգոթան», հեղինակ Գ. Պալաքյան, Վիեննա-Միլիթարյան տպարան, 1922 թ.:

որը հնար չէր դասել: Կուլայինք ամենքս ալ տրու պես. կուլայինք մեր ձգած սիրելիներուն վրա, կուլայինք մեր ճակատագրին վրա, կուլայինք մեր ազգին անբախտութեան վրա, կուլայինք անցուցած մեր արյունի օրերուն վրա, առանց ենթադրելու թե արյան աշխարհազերը աննախընթաց նոր փոփոքիկներու արդեն նախօրյակին կը գտնուիինք, երբ սուլթանական Տաճկաստանը՝ մեր դարավոր թշնամին պիտի փորձեր ի մի հարված բնաջնջել մեր ազգը և հայրենիքը: Մեր մեջին ամենաքարացյալ սառնասիրտներն իսկ կմասնակցելին այս ողբ ու կոծին, որ երբեք բռնադրուսիկ չէր, ընդհակառակը, հակառակ զսպումի ամեն ճիզերու, կուզար մեր տանջված հոգիներու խորքերեն և հուզումե պուլիկացող ներքին հորձանքներն: Թերևս տարաբախտ Կոմիտասը իր ամբողջ կյանքի մեջ այսքան հուզիչ երգած չէր երբեք «տե՛ր ողորմյան»:

ԿՈՄԻՏԱՍԸ «ԳԱՌԱԳԵՂԻ ՊՈՂԱՋԱՃԻ»-ԻՆ ԽԱՆՈՒԹԻՆ ՄԵՋ

Պոլսո ընտիր խմբողներնաց հիշյալ համբավավոր խանութը կգտնվի Պոլսո կամուրջին Ղալաթիո կողմը: Ըստ մեր մեծերուն պատմածներուն, այս խանութին տերերը սերունդե սերունդ, մեծ հարստութեանց էին տիրացած:

Գառագեղի Պողոճաճի խանութին մեջ սովորութիւնն դարձած էր ծանոթներու հանդիպումը և գիրար հյուրասիրելը:

Հիշյալ խանութին մեջ երբեմն կպատահէի Կոմիտասին և իր սովորական ընկերակիցներուն:

Սանութին տերը, Ալի-աղա, Կոմիտասը կճանչնար և կը պատվեր:

1913-ին Պոլսո մեջ թյուրք-պուլկար պատերազմին շուրջները, ինչպես միշտ, դարձյալ պատճառ ստեղծեցին թյուրք արյունաբոս կառավարութիւնը ատամ կրճատցնել պոլսահայութեան դէմ: Այդ օրերուն Կոմիտասի աննկուն կամքով կրկնապատկիցեան զուտան երգչախումբին համերգները, որոնք տեղի կունենային թե Բերայի սրահներուն և թե Շահսետե Պաշիի (նախկին Նայումի) թյուրքական թատրոնին մեջ: Այդ վտանգավոր օրերեն մեկը, երբ դիպի Վոսփոքը հրամշտավորն դատավանդութեան կերթայի, պլեճիքացի ընկե-

բուհիկա հետ Գառազեղի Պողաշահի խանութին մեջ պատահեցանք Կոմիտասին և իր ընկերներուն: Այս անգամ փոխանակ սեփականատիրոջ Ալի-աղայի, անոր տղան՝ եվրոպականացած արտաքինով Զեքի պեյը զայն դիմավորեց և շոգորթթական բարենկերով անոր սրտխուռթուէնը հարցնելէ վերջ ավելցուց, որ Շահեան Պաշի լսած դուստն երզնախումբին համերգը անմոռանալի և գեղեցիկ տպավորութեան ներդրածեր է իր վրա և մեծ երաժշտագետ Շահեան Կոմիտասին հետ այս անակնալ հանդիպումը աստվածային շնորհք մը համարելով, կիսնդրեր Կոմիտասին, որ այդ օրը ընդունի իր չյուրքնիկութեանը: Զեքի պեյի իրամանով, խանութին սպասավորները ծրարներ պատրաստեցին Կոմիտասին խումբին համար: Բայց Կոմիտաս մերժեց եղած նվերը և ըսավ. «Ձեզ դմայլեցնող երգերը հայ ժողովուրդին սեփականութեանն են, ոչ թէ իմ: Անոնք թող սեփականութեան դառնան նաև աշխարհիս այն աղքերուն, որոնք ի սրտե գիտեն գնահատել հայ գարավոր ժողովրդին ստեղծագործական կարողութեանը: Թող ամչնան այն մտրղիկ, որոնք հայուն նման ազգ մը կհալածան...»:

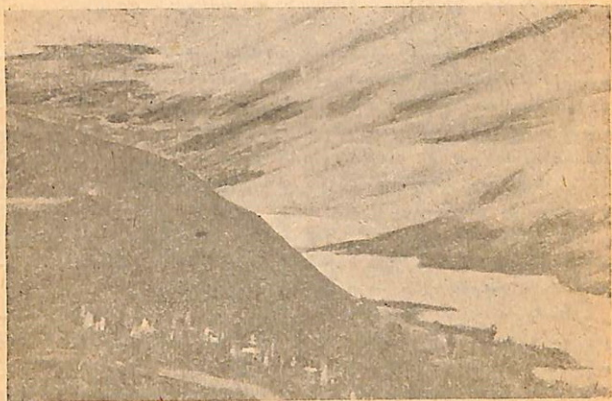
ԿՈՄԻՏԱՍ ՊԱՐՏԻԶԱԿԻ ՄԵՋ

Պոլսամերձ Պարտիզակը Նիկոմիդիո ծովախորշին գեմ հանդիման կանգնած ընտելեան լիսաստ բարիքներով շենցած գյուղաբաղաք մըն է:

Յովանայայ Պարտիզակի երկու հազար տուն բնակչութեանը միայն հայերե քաղկացած ըլլալով, կիտշվեր Հայդուդ: Հակառակ թրքական զավատակ մը ըլլալուն, անոր հայ բնակչութեանը անկոծ կերպով կրօնականք իր նախնայայ բարքերն ու սովորութեանները Առանձին բարբառին հետ ունեք իր տարազը:

1912 թվականին սխտալ Պարտիզակի պետական պաշտոններութեան և զավատողութին հայ նշանակիվելը սկստեց պոլսահայութեանը: Այլևս Պարտիզակ հայ գյուղը զարծավ պոլսահայերու նախընտրած ամառանոցը:

1913-ի ամբ ան, Կոմիտաս վարդապետը իր բանի մը ընկերներով Պարտիզակի մեջ իջևանեց իր վաղեմի բարեկամին (հայր



Իգմիտի ծովախորշը

Արսեն Ղազիկյանի¹⁾ մոտ Ամեն օր վաղ առավոտյան, Պոլսեն ամառանոց եկող մտավորականներ, արվեստագետներ, բարձրագույն վարժարանի ուսանողներ, «Գուսան» երգչախումբին աշակերտներին շատերը իրենց ընտանիքի անդամներով, օրվան ուտելիքնին շալկած կաճաղարեկն գեպի Լուսաղբյուրի հաստարմատ ընկուղենին, միանալու իրենց սիրելի երաժշտագետ-երգիչ Կոմիտասին: Պարտիզակցի Հայր Արսեն Ղազիկյանի շնորհիվ մեծ երաժշտագետը շատ շուտ ընտելացավ դարավոր անտառներուն, բարձրաբերձ դալարագեղ սարավանդներուն, հորձանուտ ջրվեժներուն և ձորերուն մեջ հրաշքի մը պես բացվող դժբախտագիտ մարգագետիններուն:

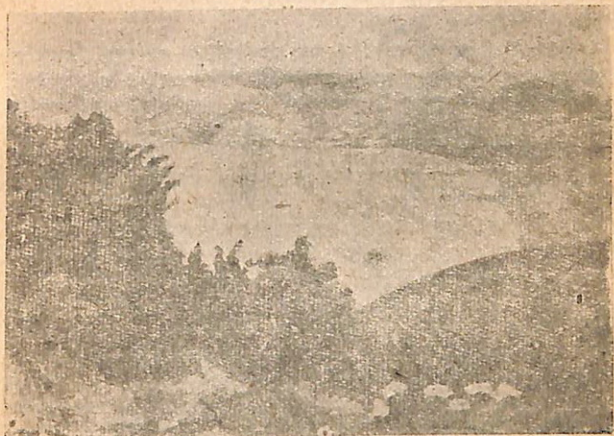
Կոմիտասը դիտեր թե օրվան որ ժամերուն, որ զրոսավայրն ուներ իր բացառիկ հմայքը:

Ինչ անմոռանալի պատկեր էր, երբ ամեն առտու, Լուսաղբյուրին մոտ երկսեռ մանուկներու և երիտասարդներու խումբեր մեկգմեկու հետ մրցելով առաջինը՝ կվագելին իրենց սիրելի Կոմիտասի աջը համբուրելու: Կոմիտասը, թեևնցուկ իր սիրելի հայր Արսեն Ղազիկյանին ու Ռուբեն Զարդարյանին և շրջապատված իր ընկերներով, կերթար Դեզին աղբյուրը: Այնտեղ կարմրավազ գետնաբուխ աղբերակին շուրջ, մեծ երաժշտագետը ճարպիկօրեն ուտանելով աղյուսաշաղախ մամուսապատ քարերեն, իր ձեռքի թղթե բաժակներով իբրև «անմահութեան ջուր», կատակելով առաջինը կհյուրասիրեր հայր Արսեն Ղազիկյանը:

Կոմիտասը հիշյալ աղբյուրի հանքային ջուրին զովքն ընելով կը զրգոեր մեծ ու փոքրին ախորժակը: Իսկ երբ երիտասարդ աղջիկներեն այդ հանքային թթու ջուրը խմած ատեն գեմքի ծամածուռություններ կընեին, երաժշտագետը սրամտութեամբ անոնց կըսեր: «Այս ջուրեն խմողը Հայաստանի աղջիկներուն նման հավիտենապես կարմրավառ շուրթեր և այտեր կունենա...»:

Երբ «Դեզին աղբյուր»-են խումբը կիթեքվեր գեպի «Ցատկան ջուր»-ին պտղալի արահետները, Կոմիտասի առաջարկին զրա երկսեռ երիտասարդությունը ժրաջան մեղուներու նման թուփե թուփ ուտոստելով կքաղեր ծաղկանց և հյութեղ դաշտային պլուտուղներու տեսակները... Եվ բաղդավոր կհամարվեր այն զույգը,

¹⁾ Հայր Արսեն Ղազիկյան-Վենետիկի Մխիթարյաններեն, հայտնի բանասեր և թարգմանիչ, ծնված Պարտիզակ: Ծ. 4.



Պարտիզակ — «Վերին արտեր»

որ ամենեն շուտ կհրամցներ իր պտղալից դամբյուղը Կոմիտասին և անոր ընկերներուն:

Դաշտային կիլիչ արևին տակ ճամբուն տաղտուկը շատ շուտ կը փարատեր Կոմիտասի կատակներով և երգերով. կը հառնեինք «Յատկան ջուր»-ի ձորը: Այնտեղ, ջուրերու ձայնին հետ, կլսեինք թուփի թուփ թռչող մեկ ծանոթ թռչուններու երգը:

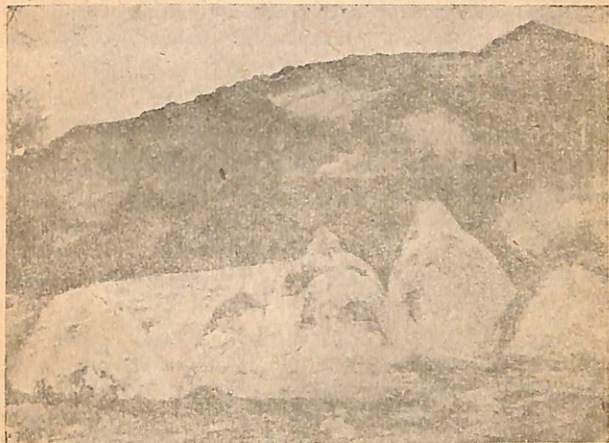
Ըստ Կոմիտասի արտահայտութեան, Պարտիզակի «Ազգային Հանրապետութեան» զբոսավայրերուն թագուհին կհանդիսանար «Յատկան ջուր»-ի ձորը: Անոր բուսական գեղեցկութեան հետ կը մրցեր իր հոյակապ ջրվեժը:

«Յատկան ջուր»-ի անհղաղորդ փրփրան ու սպիտակ ջուրերը ետզհետե պրիսմակի բոլոր գույներն ստանալով, կը հոսեին ավազանման փոսերու մեջ, ուր առանձին հորձանքներով կբաժնըվեին տարբեր ուղղութիւններու...:

Շատ քիչերն էին, որ արհամարհելով վտանգը, կը մագլցեին անոր մամուսպատ հսկայակույտ քարերն ի վեր: Անոնցմե առաջինն էր Կոմիտասը: Այդ տեղեն Կոմիտասի երգած «Հայաստան, երկիր զբախտավայր» երգը կը տարածվեր զեպի հեռավոր դաշտավայրերը, ուր ցորենի կալերուն մեջ աշխատող հայ շինականը, գերանդին և մանգաղը թողած, կորոներ հրաշալի երաժշտութեան աղբյուրը...: Երիտասարդութունը խումբերու բաժնված «Յատկան ջրվեժ»-ին շուրջը ժրջան մը շրջուններու պես աշխատանքի կըլծվեին: Շատեր դաշտասեղանի պատրաստութեամբ կզբաղվեին: Ուրիշներ խարուկներ կը վառեին: Մեկ քանի նկարիչներ ալ, որոնց մեջ տողերուս գրողը, «Յատկան ջրվեժ»-ին դիմացը նստած կը նկարեին:

Երբ մեր խումբը լուսնի առաջին շողերով Լուսաղբյուրին առջև հասավ, այնտեղ նշմարեցինք մեր տանուտեր Կարապետը, որ դերանդին ուսին, գեպի մեծ երաժշտագետ հառաջանալով, Կոմիտասի ձեռքը համբուրեց և ըսավ. «Փառք, հեյ տեր Աստված, ողորմութեանդ մեռնեմ, ուրկից զրկեցիր մեզ Հայաստանի այդ պյուլպյուլը...»:

Կոմիտասը «Ազգային հանրապետութուն» կոչված Պարտիզակին : մեջ ուներ իր սիրելիագույն վայրերը, սկսյալ «Թղուկ Անտառ»-են մինչև ծովահայաց հրաշագեղ բարձունքները, որոնք պոլսահայ երազկոտ բանաստեղծներուն, նկարիչներուն և սիրող զուգերուն նախընտրած անկյունները կհանդիսանային:



Պարտիզակ—«Վերին կալեր»

1913-ի ամբանը, Պարտիզակի մեջ Կոմիտաս վարդապետին ներկայութեանը առիթ ստեղծեց ժողովրդական խանդավառութեան: Պոլսահայութեան ամեն դասակարգէ, նույնիսկ կղերական հայտնի գեմքեր ամեն օր խումբ-խումբ կուգային Պարտիզակ, վայելելու հայ գլուղին մեջ ազատ շունչով կատարվող Կոմիտասյան տոնակատարութեանները...:

Կարելի՞ է արդյոք մոռանալ Պարտիզակի «Վերին կալերն» ու «Վերին արտերը», ուր հայ շինականներ իր հնձած ոսկեվառ ցորենը շեղջ առ շեղջ դիզելեն հետո, կսկսեր նահապետական գործիքներով կալսել կիղիչ արեւին տակ, մինչ հեռվեն կը լսվեր Կոմիտասի «Հորովիլ»-ը...:

Ինչպէս չվերհիշել «Ս. Մինասի» հայտնի կաղնուտի անտառներուն մեջ տոնի օր մը:

Համատարած կանաչութեանց մեջ հորձանուտ ջուրի մը մոտիկ, Կոմիտասը կը թնամ ավերակ մատրան խաչքարին, օր դարեր առաջ Հայաստանն բերված էր, կերպեր «Լուր-գութութիւն»...:

Անոր քով նստած էր Ռուբեն Զարգարյանը, խի ոտներուն մոտ ծնրադրած կհեկեկար պարտիզակցի ծանոթ շինականը՝ ամխազոր՝ Կարապետ աղան...:

Այդ անմոռանալի պահը, երեսուն երեք տարի վերջ, ես վորձեցի կտավին հանձնել իմ համեստ ուժերով: Նկար մը, զոր կտահեմ իբրև թանկագին հիշատակ:

ԿՈՄԻՏԱՍԻ «ԱՆՈՒՇ» ՕՓԵՐԱՅԵՆ ՀԱՏՎԱԾՆԵՐ՝ «ՓԸԹԻ-ՇԱՆԻ» ԶՄԵՌԱՅԻՆ ԹԱՏՐՈՆԻՆ ՄԵՋ

Մեծ երաժշտագետ-երգչին հասած հոգեկան դժբախտութենէն վերջ, անոր աշակերտներէն խումբ մը միանալով Պոլսո հայ տրամադիկ թատերական խումբին երիտասարդ դերասաններուն (օրոնցմէ շատերը նույնպէս Կոմիտասի «Գուսան» երգչախումբին անդամներն էին) 1919-ի դարնանը «Փըթի-Շանի» ձմեռային թատրոնին մեջ, դերասան Աշոտ Մատաթեանի գլխավորութեամբ առաջին անգամ ըլլալով ներկայացուցին Կոմիտասի ձայնադրած «Անուշ» օփերային օրոշ հատվածներ՝ իր նախնական վիճակով «Փըթի-Շանի» ծովածափալ հայ հասարակութիւնը օվացիաներով դիմավոր-

րեց տարաբախտ Կոմիտասի «Անուշ»-ի հատվածներու բեմադրությունը, որը դժբաղտաբար եղավ առաջինն ու վերջինը...

Այդ օրվան «Անուշ»-ի ներկայացման մեջ իրենց երաժշտական և բեմական ընդունակությունով աչքի դարկին «Գուսան» երգչախումբի երիտասարդ սանուհիներեն Արշալույս Թերլեմեզյանը (Անուշի դերին մեջ) և Ատրիկ Դերձակյանը¹⁾ (Անուշի մոր դերին մեջ):

Այդ օրվան դերակատարներեն արժանի են հիշվելու Տրդատ Նշանյանը (Մոսիի դերին մեջ), Եզվարդ Չափրաստը, դերասանուհի տիկին Հրաչյա Դերձակյանը և ուրիշներ:

Այսօր, երբ մեր սիրելի սովետական ազատ և երջանիկ հայրենիքին ամեն ծայրերեն հնչող Կոմիտասյան ստեղծադրածությունները հայ ժողովրդի սեփականությունն են դարձեր, ժամանակն է օտար և մութ անկյուններեն ազատագրել Կոմիտասի հորինած «Անուշ» օփերան:

Լիահույս եմ, որ համեստ հուշերու ընթերցողները, իբր նվերական պարտականություն, սլիտի օգնեն այդ գործին և գեղեցիկ օր մը հրապարակ պիտի դա այդ մեծարժեք ստեղծագործությունը:

ՎԵՐՋԻՆ ԱՆԳԱՄ ԿՈՄԻՏԱՍԻ ՄՈՏ

1915-ի աշնանավերջին, տարաբախտ Կոմիտասի հին բարեկամ, ներկայիս խնամատար բժիշկ Վահրամ Թորգոմյանի արտոնությամբ, հայրս որոշեց տեսնել հիվանդը՝ հոգեկան բուժարանին մեջ:

Կրկնակի թախանձանքիս վրա, հայրս հավանեցավ, որ իրեն, ընկերանամ:

Թաքսիմեն կառքով մը հաղիվ մեկ ժամեն հասանք Շիրլի անհորիզոն դաշտերուն մեջ մեկուսացած, պարտեզապատ մեզ ծանոթ Փրանսական մասնավոր հիվանդանոցը, Հորիտալ տը-լա-բե, որուն մեկ մասն ալ հատկացված էր հոգեկան մասնավոր բուժարանին:

¹⁾ Ներկայիս դերասանուհի՝ Երևանի Ադրբեջանական թատրոնին մեջ:

Երկաթյա դռներն մեզ դիմավորեց Փրանսացի հիվանդապահու-
հի մը, որ մեզ առաջնորդեց հողեկան բուժարանը, ինձի առաջար-
կելով նստիլ և սպասել Հադիվ նստած, ինձմե քիչ հեռու առաջին
հարկի պատուհանին առջև տեսա Կոմիտասը և անոր մոտ հսկող
հիվանդապահը: Կոմիտասը սովորական սքեմը կը կրեր. գլուխը
ծածկած էր թավշյա փակեղով:

Իմ վրաս ձգած անթարթ նայվածքն արդեն հասկացա, որ
լը կորուստը վերջնական էր:

Մեր տունը եկողներուն հայրս խոր թախիծով կկրկներ մեծ
հոգեբույժ բժշկապետին ըսածը, թե ըստ իր կարծիքին, անբու-
ժելի է Կոմիտաս վարդապետին հասած դժբախտությունը...:

Իսկ ավելի հետաքրքրվողներուն, երբ անոնք մանրամասն
կուզեին հայրիկես տեղեկանալ Կոմիտասի գիտակցական կյան-
քի մասին, հայրս վշտալիւր ձայնով մը հետեւյալն ըսավ. «Հոգե-
բույժ բժշկապետին ներկայութեամբ 15 վայրկյան իմ տված
հարցումներու, տարաբախտ Կոմիտասը միայն թյուրքերեն լեզ-
վով շարունակ կը կրկներ. «Երբեք չեմ ճանչնար ձեզ և երբեք ալ
չեմ ուզեր ձեզ հետ խոսիլ»:

* * *

1927-ին, երբ Փարիզին Թիֆլիս եկավ Ղութակահար փոքր
եղբայրս՝ Թորգոմ Մեսրոպյանը, սկսա մանրամասն տեղեկություն-
ներ քաղել մեր տարաբախտ Կոմիտասի մասին:

Նղբայրս պատմեց, որ ամեն կողմե Փարիզ հասնող հայերուն
փափաքն էր այցելիլ Կոմիտասին: Անոր բուժարանը կը գտնվեր
քաղաքին արվարձաններեն Վիլ-ժուլիֆ-ի մեջ: Բժշկին արտոնու-
թեամբ կարելի էր իրեն այցելել և նույնիսկ երաժշտութեան մի-
ջոցով հիվանդը զբաղեցնել:

Փարիզի հայոց եկկղեցվո առաջնորդ Քիպարյանի առաջար-
կով, հայրս և եղբայրս, երաժշտական քառյակի մը հետ կհասնե-
ին Վիլ-ժուլիֆ և Կոմիտասը կը գտնեին կաքենիի մը շուքին
տակ կեցած, գիշերանոցով, բոլորովին կերպարանափոխ և նայ-
վածքը անկենդան: Կը փորձեին երաժշտութեամբ սթափեցնել ա-
նոր խանգարված ուղեղը, բայց իդուր: Կոմիտասը անզիտակ իր
շրջապատին, դառնալով դեպի ծառը, լուռ ու մունջ, կսկսի խա-
ղալ ծառին բունին հետ:

Հերթական բժիշկը այցելությունը բավ համարելով՝ հիվանդը
կը հեռացնե:

1929-ին, Թիֆլիս Հայարտան մեր նկարիչ ընկերներեն Եղիշե Թաղեսոյան և Գիգո Շարբաբջյան անակնկալօրեն ինձ մոտ հյուր բերին Պոլսո՞ մեր տան վաղեմի ծանոթ նկարիչ Փանոս Թերլեմեզյանը, որ Փարիզեն վերադառնալով, հյուրասիրված էր Եղիշե Թաղեսոյանի տունը:

Այդ այցելությունը առիթ դարձաւ, որ մենք երկարօրեն խոսենք Կոմիտասի մասին: Ջանացի Թերլեմեզյանին տեղկանալ Կոմիտասի Փարիզի բուժարանին մեջ անցուցած կյանքի մասին Թերլեմեզյանը պատմեց:

«Հասնախակի տարբախտ Կոմիտասին այցի ատեն, այս կամ այն հայ ընկերոջ խնդրանքով, կիտրձեի զայն հետաքրքրել Վանի և Մուշի ժողովրդական երգ ու պարով, այս անգամն ալ, Ամերիկային Փարիզ վերադարձիս, իբրև նվիրական պարտականություն շտապեցի Կոմիտասի մոտ.. Հոգեբուժարանի բժշկապետին արտոնութեամբ մտա սենյակը, բազմօցին մեկ անկյունը նստած էր Կոմիտասը ծալապատիկ, լուռ ու մունջ: Անոր գունատ զեմքը, վտիտ մարմինը և արդեն սպիտակած մուրուսը արեկոծեցին սիրտս: Անդիմադրելի հուզումով փաթաթվեցա իրեն, ջերմազին կարոտով համբուրեցի զայն կրկին և կրկին արցունքներս թափվեցան իր այտերուն վրա: Հազիվ կրցա իր թանկագին որպիսութեան պատասխանը ստանալ, կես ժամե ավելի իր քովը նստած, աչքերս իր տարտամ հայացքին հառած ձեռքերս իր ոսկրացած ձեռքերուն մեջ..: Իմ ամեն մեկ հարցիս ճշգրիտ լակոնիկ պատասխանը պահ մը մխրթարական թվեցաւ: Իմ առաջին հարցումներս եղան երաժշտութեան մասին, կցանկաւ արդյոք հայկական կամ եվրոպական երաժշտություն լսել, կամ թե ո՞րն ավելի կդերագասեր: Կոմիտասի պատասխանը եղաւ՝ երկուքն ալ: Հայտնելով փարիզաբնակ զերասան մեկ ընկերոջս փափաքը զինքը տեսնելու, Կոմիտասը զեմքին անախորժ ձև մը տալով ըսաւ, «ոչ ոքի կուզեմ տեսնել»: Իսկ երբ ես ըսի. «Սիրելի բարեկամս, մարդկությունը մի ատեր, զիտես, որ ամբողջ հայ ժողովուրդը քեզ կսպասե, քու վերադարձիդ համար կհառապի...»: Նայ այդ ըոպեին իր զիտակցությունը լիովին կորսնցուցած, կցկոտուր բառերով ինձ մասնացույց ըրաւ քովի սենյակը, ուր իբր թե անզունք մը նկատելով իրեն վիճակված էր միայն այնտեղ երթալ...: Ես ըստրովին փոխելով իմ խոսքը, ըսի. «Եկուր միասին Սեանա

կղղին երթանք կամ էջմիածին...», իսկ ինքը ուսերը թոթիկելով քմծիծաղով մը ավելցուց. «Այ Փանոս ջան, քանի որ եկեր ես՝ այստեղ հետս մնա»:

«Իսկ երբ ես ուղեցի հրաժեշտ տալ, նա սրտնեղած, առանց ինձ պատասխանելու, անցավ քովի սենյակը: Այլ անգամներ ալ, դարձյալ հոգեբուժարանին բժշկապետին թույլտվությամբ, հայ երաժիշտներ և երգիչներ տարինք, և բացի մեկ անգամեն, որ եղավ առաջինը և վերջինը, Կոմիտասը սթափելով սկսավ շնչալ «Մեր գրանը խնկի ծառ, գյուլում ջան» երգը»:

«Ամեն անգամ ալ վերադարձանք այդ մահազուժ մթնոլորտին անմխիթար և արյունոտած սրտով»:

Նկարիչ Փանոս Թերլեմեզյան հառաչով մը սկսավ պատմել Կոմիտասին իր տված այցելություններուն ամենադառնագինը, հայտնելով, որ մինչև իր կյանքին վերջը պիտի հիշեր, իբրև աղեկաուր մեկ պատկեր...:

Փարիզն վերջնականապես Հայաստան տեղափոխվելէ առաջ այցելեր էր իր թանկազին Կոմիտասին վերջին հրաժեշտ տալու...:

«... Այդ օրը, ինչպես հաճախ, դարձյալ ծառի մը տակ կանգնած էր տարաբախտ Կոմիտասը, ձեռքին նուրբ ոտ մը բռնած: Այդ օրը բոլորովին դժգուշ և ալեհեր էր: Իր շալ ըլժեմայի կիսաբաց կուրծքն երեցող ոսկորներն ալ ավելի սաստկացուցին հուզումս... Մեղմ ձայնով մը բարեցի, սկսա մեր միասին եղած օրերն ու բախտալի պատկերներ վերհիշել: Բերայի մեր տան ծերունի խոհարար Վանցի հաշի-աղբոր՝ ապաղրանքներ տվի, հանձնարարեցի ճաշի համար պատրաստել յուղալի վուռը, զոր Կոմիտասը շատ կը սիրեր: Ժամե մը ավելի մեր անցյալ կյանքի անց ու դարձի պատկերները ճարպիկ դերասանի նման իրեն ներկայացուցի, կրկին և կրկին ծիծաղելի քրքիջներով ձեռքերս պարզեցի և պարեցի, մինչև իսկ Մուշո Սուլթան Ս. Կարապետի լաբախադացին հարադատ բարբառովը երգեցի, որը անցյալ օրերուն լիաթոք քրքիջ կպատճառեր իրեն...: Բայց իզուր, Հերթապանը հոգեառի մը պես մոտենալով հայտնեց, որ հիվանդին հանգիստի ժամն էր արդեն... Կոմիտասի տարտամ և անկենդան նայվածքին տակ, արյունը սրտես պոռթկացող դառն արցունքներ թափելով վերջին մնաս բարյալս հեկեկացի... ի զուր ինձմե հեռացող ձեռքը խնդրելով...: Հոգեպես փշրված, հեռացա Վիլ-Ժուլֆեն»:

Այդ տարիներ սկսյալ Նկարիչ Փանոս Թերլեմեզյան Երևանն ամեն անգամ Թիֆլիս գալուն, իբրև հարազատ կայացելը ինձ: 1930-ին, երբ Թիֆլիսի Հայարտան մեր նկարչական միությունը կազմակերպեց Թերլեմեզյանի անհատական ցուցահանդեսը, իբրև-կուսակցները, իմ տանը (Կանովսկի փողոց № 23), ուր հասանակի մեր Հայարտան արվեստագետներն ալ կհավաքվեին, գեղարվեստական անմոռանալի ժամեր կվայելեինք:

1936 թվականին, Թերլեմեզյանի հետ ընակեցանք Աբովյան փողոց № 62 տան մեջ:

1936-ին, երբ Երևան-Կուլտուրայի տան մեջ կատարվեցավ Կոմիտասի աճյուններուն փոխադրության սզանանդեսը, բացի մեր տան նկարիչներեն և երաժիշտներեն, շարք մը զբողներ, մտան Թերլեմեզյանի ընակարանը, իբրև հանդուցյալ Կոմիտասի ամենամերձավորին, հայտնելու իրենց ցավակցությունը:

Վաղ առավոտյան Կուլտուրայի տունը հասանք: Այնտեղ դռանըվող արվեստագետները հերթով պատվո պահակ կազանեին դադաղին շուրջը: Ի վերջո իմ ալ կարգս եկավ և ցավով դիտեցի այդ կենսունակ և մեծ արվեստագետին անձանանչելի դիմադժերը:

Կուլտուրայի տան դահլիճը լեցված էր շքեղ պսակներով: Կար, նվազախումբ և երևանցիները ժամերով անցան դադաղին առջևեն իբրև վերջին հարգանք անմահ վարպետին:

Այդտեղ էր Թերլեմեզյանը, սզակիր և արտասվաթոր ֓արիզեն դադաղին հետ զրկված էր խիստ ճաշակավոր քնարած և ծաղկեպտակ մը, որ Թերլեմեզյանի առաջարկով գետեղվեցավ Երևանի երաժշտական թանգարանին՝ Կոմիտասին հատկացված բաժնին մեջ:

Իրիկնամուտին Կոմիտասի դադաղը արվեստագետ ընկերներու ուսերուն վրա, փոխադրվեցավ հին գերեզմանատան պանթեոնը: Բազմահարթ մարդիկ խոնված էին թավորին անցան ճամբուն վրա, իբրև հարգանքի ցույց:

Հին գերեզմանատան պանթեոնին մեջ, Մոցարթի բրդյուեմի եղանակով, հողին հանձնեցինք անմահ երաժշտագետ Կոմիտասի մարմինը:

Կարծես երկինքն ալ այդ միջոցին միացավ հուզարկավոր ժողովրդի վշտին, անձրևի տարափով մը: Կոմիտասի երգերեն Ձի-

նար ես, կռանալ մի՞ երգեց Հայկանուշ Գանիելյանը, փղձկեցնելով ներկաները: Ծերունազարդ Փանոս Թերլեմեզյանը հեկեկալով ասի մը հող նետեց դագաղին վրա և ըսավ. «Վերջապես հասար մուրազիդ, քո հայրենի սուրբ հողին մեջ հանդէլելով: Հավիտենական հանգիստ ոսկորներուդ, անմահ Կոմիտաս...»:

1937-ին, հիշողութեանս ապովինելով նկարեցի Կոմիտասը Շիշլիլ բուժարանին մեջ, վերջին անգամ իմ տեսած արտահայտութեամբ: Իրիկուն մը նկարը ցույց տվի Թերլեմեզյանին, լընդըրելով, որ ընե իր դիտողութունները... Թերլեմեզյան երկարօրեն զննեց, նմանութունը և տիրող մանիշակազույնը գտավ դովիլի իսկ դանկին անհամաշարի շրջագծի մասին ըրավ իր դիտողութունները, և ընդհանուր նկարիս նյութանստվորման համար իր խորհուրդները տվավ: Առաջարկեց աշխատանքս ավելորդ տեղ չժանրաբեռնել: Մեծ նկարչին քաջալերանքը սալպեց զիս իրեն համարձակորեն առաջարկել, որ անպատճ առ ինքը կտավին հանձնե անմահ Կոմիտաս վարդապետին դիմանկարը: Նկարիչը դողդողուն ձեռքերը ցույց տալով՝ հուզված շեշտով ըսավ. «առաձգականութունը կորսնցուցած այս մատներով միթե կարելի՞ է Կոմիտասը նկարել»:

Ու հազար անգամ ախոսաց, որ իր վերջին տարիներու նվիրական իղձը հավիտենապես պիտի մնար անիրագործելի...:

Երկար տարիներ Լոնտոնի մեջ վայելելը ենք Կոմիտասյան հայկական ժողովրդական երգերը, Գուհիս-հոլի անվանի համերգային դահլիճեն սկսյալ մինչև Ռաֆֆի—Լսարան ակումբը, որոնց համար Փարիզեն կհրավիրվեին Կոմիտասի լավագույն աշակերտուհին և աշակերտ Մարգարիտ Պապայանը և Արմենակ Շահ-Մուրատյանը: Իսկ մեր Պոլիս վերադարձեն ետք, 1911—1915, մինչև իր ծանր հիվանդութունը, բաղմաթիվ անգամներ բախտ եմ ունեցեր զայն լսելու: 1911-ի ամառն սկսյալ ես չեմ հիշեր զեթ վտըր ժամանակամիջոց մը (բացի իր երաժշտական գործերով Պոլսեն բացակայիլը) որ ես ամիսը քանի մը անգամներ չլսեի իր քաղցր ձայնը:

Կարելի՞ է նույնպես մոռնալ Կոմիտասի շունչովը սնված ու աճած «Գուսան» երգչախումբին այն փառավոր համերգները, որոնք տեղի կուեննային թե Բերայի և թե Պոլսո հայաշատ մյուս թաղերուն մեջ: Այդ համերգները լսելու համար մարդիկ կուգային Պոլսո նույնիսկ ամենահեռավոր անկյուններէն:

Հաճախ հպարտութեամբ կը հիշիր իր աշխատանքով հայ ժողովրդական երգերու հմտութիւնն ձեռք բերած տաղանդավոր երգիչները. Սպլըրիտոն Մելիքեան, Արմենակ Շահ-Մուրադեան, Մարգարիտ Պապայան, Մաննիկ Պերպերեան, Վարդան Սարգիսեան, Սեմերջեան, Սրվանտձեան, Եքսերջեան, Կանանյան, Ազատեան, Մեհրաբեան և զեռ տասնյակներ:

1916 թվականն սկսյալ ասոնցմէ մեկ քանին թէ Պոլսո և թէ այլ վայրերու մջե շարունակեցին Կոմիտասի սկսած գործը. ստեղծեցին երգչախումբեր, կազմակերպեցին համերգներ, տարածելով հայ ժողովրդական երգերուն անզուգական գեղեցկութիւնները, թէ հայ, թէ օտար ժողովուրդներուն մեջ:

Այսօր համայն հայութիւնը փառքով և պարծանքով կհիշատակէ աշխարհի առջև իր ուրույն երաժշտութեան ռահվիրաներն հայ ժողովուրդի երգի կոթող Կոմիտասի անմահ անունը:

Սովետական Հայաստանի ծաղկող մայրաքաղաք Երևանը ռահվիրի միջոցով ամբողջ աշխարհին կը հաղորդէ հայկական ինքնուրույն երաժշտութիւնը և Կոմիտասի անունը:

ԻՐ ՄՈՐ ՄԱՂԹԱՆՔԸ*)

„Քեզի տեսնեմ, իմ հատորիկ,
Կյանքիս ուղիւն, սիրագեղ,
Հայտ ու անհայտ դու որոնեմ,
Քեզի լինեն իրագեկ:

Մի քափառն կյանքի պարապ
Անապատում դու ի գուր,
Քեզ պահապան սուրբ հավատո,
Հուսո, սիրո լույս ու հուր.

ԿՈՄԻՏՍՍ

*) Ընդօրինակված Թ. Աղաոյանի հրատարակումէն:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

	էջ
1. Նրկու խոսք	5
2. Առաջին հանդիպում	7
3. Կոմիտասի Պոլսո Բանկալքիի տունը	12
4. Կոմիտասի փառքի օրերին	14
5. Կոմիտաս՝ Բուսնելի-հեսարի Շեյխուլիֆին մեջ	17
6. Կոմիտասի հայրենի աֆաղաղը	20
7. Կոմիտասը Խորեն էֆենտի Խրիմյանենց տան մեջ	21
8. Կոմիտասը «Դառագեղի սյուղազանի»-ին խանութին մեջ	29
9. Կոմիտաս Պարտիզակի մեջ	30
10. Կոմիտասի «Անուշ» օպերայեն հատվածներ «Փրքի-Շանի» ձևերային քատրոնին մեջ	36
11. Վերջին անգամ Կոմիտասի մոտ	37
Հ ա վ ե լ վ ա ծ	
12. Իբ մոր մաղթանքը	44

Պատ. խմբագիր՝ Ս. ԳԱՍՊԱՐՅԱՆ

Տեխ. խմբագիր՝ Ի. ՎԱՐԳԱՆՅԱՆ

ՎՅ 01205 Պատվեր № 768 Տիրաժ 3000 Տպագր. 3 մամուլ.
հեղ. 2 մամ. Ստորագրված է տպագրության 28/II 47 թ.

Հայկ. ՍՍՌ Մինիստրների Սովետին կից պոլիգր. և հրատ. վարչ.
№ 3 տպարան, Ալավերդյան № 65 Երևան, 1947

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.



FL0036996

ԳԻՆԸ 4 Ռ.

A $\frac{1}{2979}$